

YOR 122
Introduction to the Grammatical
Patterns of Yoruba Language
Course Developer/Writer

Professor Michael A. Abiodun
Department of Linguistics & Nigerian Languages
Ekiti State University,
Ado-Ekiti

National Open University of Nigeria

National Open University of Nigeria
Headquarters
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island
Lagos

Abuja Annex
22245 Samuel Adesujo Ademulegun Street
Central Business District
Opposite Arewa Suite
Abuja

E-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng
National Open University of Nigeria

First Printed
ISBN

All Right Reserved

Printed by.....

National Open University of Nigeria

Àkóónú

Introduction/Ìfààrà

What you will learn in this course/Ohun tí o máa kó ní abala idánilekòó yí

Course aim/Èròngbà abala èkó

Working through this course/Iṣé ṣíṣe ní abala èkó yí

Course materials/Ìwé idánilekòó

Study unit/Ìpín èkó

References and further reading/ìwé itókasi àti ìwé fún kíkà

Assessment/Ìgbéléwòn

Tutor marked assignment (TMA)/Iṣé àyànṣe onímààkì olùkó

Final examination and grading/Ìdánwò àṣekágbá àti ifúnnímààkì

Course marking scheme/Ètò ifúnnímààkì

Course overview and presentation schedule/Abala ìgbéléwòn èkó àti ètò

What you will need for this course/Ohun tí o máa nílò fún abala èkó yí

How to get the most from the course/Bí o ṣe le ka abala èkó yí ní àkàyé

Facilitators/tutors and tutorials/Olùkó àti ìṣàgbéyèwò èkó

Conclusion/Ìgúnlè

Summary/Ìṣonísókí

i) Ìfáàrà

Abala èkó yí jé kírédiiti onídaá méjì tí ó jé ọ̀rọ̀yàn láti ẹ̀ ẹ̀seyorí igbóyẹ́ Bì-Eè. Módù méta ni mo fi ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ rẹ̀.

ii) Ohun tí o máa kọ ní abala èkó yí

Abala idánilékòyí yí ni o ti máa kọ nípa bátàni gírámà èdè Yorùbá. Ohun tí bátàni gírámà túmò sí ni ètò àti ihun ọ̀rọ̀ nínú afọ̀ geere. O máa kọ nípa bí elédè Yorùbá ẹ̀ ń ẹ̀sàmúlò ọ̀rọ̀ lónà tí ó bá ọ̀tẹ̀ àti ọ̀fi gírámà mu tí afọ̀ rẹ̀ ẹ̀ máa ń jé ẹ̀sẹ́gbà, tí ó sì máa ń ní itumò. O máa kẹ̀kọ̀ nípa bí a ẹ̀ ń lo ọ̀rọ̀, àwọ̀n isòrí-ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá fónrán/àpólà inú gbólóhùn, ihun gbólóhùn àti isẹ̀ à ń fi gbólóhùn jé nínú afọ̀ geere.

iii) Ifojúsùn abala èkó yí

Àfojúsùn abala èkó yí ni kí a kọ e ní ọ̀tẹ̀ àti ọ̀fin tí ó de isàmúlò ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá láti mọ̀ afọ̀ tí ó jé ẹ̀sẹ́gbà. Ní pátó ihun àti ẹ̀hun gírámà èdè Yorùbá ni àfojúsùn wa.

iv) Eròngbà abala èkó yí

Èròngbà èkó yí ni láti kọ nípa bátàni gírámà Yorùbá. O máa ní ìmọ̀ nípa:

- i. Ètò ọ̀rọ̀ fún ẹ̀gbéjàde afọ̀ geere
- ii. Isòrí-ọ̀rọ̀ inú èdè Yorùbá
- iii. Isẹ̀ isòrí-ọ̀rọ̀ kòòkan
- iv. Fónrán/àpólà gbólóhùn
- v. Ihun gbólóhùn
- vi. Isẹ̀/ìlò gbólóhùn

v) Ìpín èkó abala yí

Módù 1

Ìpín 1 gírámà

Ìpín 2 Ìpínsísòrí ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá

Módù 2

Ìpín 1 ọ̀rọ̀-orúkọ

Ìpín 2 arópò-orúkọ

Ìpín 3 ẹ̀yánrúkọ

Ìpín 4 ọ̀rọ̀-isẹ̀

Ìpín 5 ọ̀rọ̀-àpónlé

Ìpín 6 ọ̀rọ̀-atókùn

Módù 3

Ìpín 1 àpólà orúkọ

Ìpín 2 àpólà-isẹ̀

Ìpín 3 àpólà atókùn àti àpólà àpónlé

Ìpín 4 gbólóhùn nípa ihun

Ìpín 5 gbólóhùn nípa ilò
Ìwé itókasi

Àkójo àwọn iwé itókasi wà ní òpin ipín kòòkan. Mo rò ọ láti wá iwé wònyí kí o kà á dáadáa. Šààyàn láti wá àwọn iwé tí ó wúlò ní àwọn yàrá ikàwé ní itòsì rẹ.

Ìgbéléwòn

O gbodò gbiyànjú láti dáhùn àwọn ibéèrè tí ó wà ní òpin ipín kòòkan. Èyí yòò fún o ní òye bí idánilékòó tí o kà ẹ yé ọ sí.

Course overview and presentation schedule/abala ẹkó àti ètò igbékalẹ

Nọmbà	Akòrí-işé	Ọsẹ-işé şise	Ìgbéléwòn
	Course guide/itóni abala ẹkó		

Módù 1

1	Ìpín 1 gírámà	1	Àyèwò àyànşe işé
2	Ìpín 2 Ìpínsísòrí ọ̀rò èdè Yorùbá	2	Àyèwò àyànşe işé

Módù 2

3	Ìpín 1 ọ̀rò-orúko	3	
4	Ìpín 2 aròpò-orúko	4	
5	Ìpín 3 ẹ̀yánrúko	5	
6	Ìpín 4 ọ̀rò-işé	6	
7	Ìpín 5 ọ̀rò-àpónlé	7	
8	Ìpín 6 ọ̀rò atókùn	8	

Módù 3

9	Ìpín 1 àpólà-orúko	9	
10	Ìpín 2 àpólà-işé	10	
11	Ìpín 3 àpólà-atókùn	11	
12	Ìpín 4 àpólà àpónlé	12	
13	Ìpín 5 gbólóhùn nípa ihun	13	
14	Ìpín 6 gbólóhùn nípa ilò	14	

Àwọn Àgékúró tí a lò

AP = Òrò-àpónlé

AT = Òrò-atókùn

APAP = Àpólà-àpónlé

APAT = Àpólà-atókùn

APIS = Àpólà-iṣe

APOR = Àpólà-orúkọ

EY = Èyánrúkọ/Èyán

IS = Òrò-iṣe

OR = Òrò-orúkọ

INTRODUCTION TO THE GRAMMATICAL PATTERNS OF YORUBA LANGUAGE

ÌFÁÁRÀ SÍ BÁTÀNÌ GÍRÁMÀ ÈDÈ YORÙBÁ

ÌFÁÁRÀ

Gbogbo èdè àgbàyé ló ní ètò gírámà. Ètò gírámà èdè kan sì máa n yàtò sí ikejì, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìjọra kòòkan máa n wà nínú wọn. Bí àpẹrẹ, gbogbo èdè ló ní iró-ifò, iyẹn fáwẹ̀lì àti kónsónántì, bakan náà gbogbo èdè ló ní isọrí-òrò ọ̀rò-orúkọ àti ọ̀rò-iṣe. Ètò gírámà tí a n sọ̀rọ̀ nípa rẹ̀ yí ni èlédè n ló láti sọ̀ èdè rẹ̀ ní asọ̀dátọ̀, kí ó sì gbọ̀ ọ̀ ní àgbọ̀yẹ̀. Ohun tí àwọn onímò èdè gbàgbọ̀ ni pé gbogbo èdè ló ni òfin àti òtẹ̀ tí ó de isàmúlò àti àtòpọ̀ ọ̀rò láti gbé afọ̀ tí ó jẹ̀ aṣeégbà, tí ó sì ní itumò kíkún jáde. Mọ-ón-nú ni òfin wònyí fún aṣàmúlò èdè. Òfin wònyí sodo sínú ọ̀pọ̀lọ̀ elédè.

Èkọ̀ nípa gírámá èdè pín sí ìpele bí i mǎrùn-ún: **ìpele fonétíkì, ìpele fonólójì, ìpele morfólójì, ìpele sínntààsi** àti **ìpele sẹmántíkì**. Ìpele kòòkan ni ó ní àkóónú isẹ̀ tí ó jinlẹ̀ nípa ẹ̀hun àti isàmúlò èdè. Àkóónú ìpele kòòkan ni ó sì jẹ̀ onímò ẹ̀dà-èdè lógún. Nínú isẹ̀ tí a gbé kalẹ̀ yí, ifinimọ̀lẹ̀ nípa ìpele sínntààsi èdè Yorùbá ni o máa bá pàdẹ̀ nínú ẹ̀kọ̀ yí. Ohun tí o máa kà nípa rẹ̀ ni isọrí-òrò tí ó wà nínú èdè Yorùbá àti isẹ̀ tí isọrí-òrò kòòkan n ṣe nínú gírámà láti ṣe àgbékalẹ̀ afọ̀ geere. Yatò sí isọrí-òrò, o máa kẹ̀kọ̀ nípa fọ̀nrán àti àpólà tí ó wà nínú gbólóhùn, bẹ̀ẹ̀ ni o máa kọ̀ nípa ihun àti isẹ̀ tí a n fí gbólóhùn jẹ̀/ṣe bí a bá lò wọn nínú afọ̀.

A ní láti pe àkíyèsí ara wa si kókó pàtàkì kan kí a tó máa bá isẹ̀ yí lọ. Àkíyèsí náà ni pé àwọn onímò ẹ̀dà-èdè ní púpọ̀ ìgbà máa n ya sínntààsi sọ̀tò láti pé é ní gírámà. Ìdí ni pé inú ìmò sínntààsi ni a ti n kọ̀ nípa àkóónú afọ̀ geere. Ìgbàgbọ̀ àwọn onímò ẹ̀dà-èdè ni pé sínntààsi kó gbogbo ìpele gírámà tí a ti dárúkọ̀ lókè yí pọ̀, torí náà wọn n ya sínntààsi sọ̀tò láti dà á pé ní gírámà. Torí náà bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àkòrí **YOR 122** jẹ̀ **Introduction to the Grammatical Patterns of Yoruba Language**, kí í ṣe gbogbo ìpele gírámà ni o máa kẹ̀kọ̀ nípa rẹ̀ nínú idánilẹ̀kọ̀ yí. Ìpele tí yóò fún ọ̀ ní ìmò nípa àkóónú afọ̀ geere, pàápàá jùlọ̀ gbólóhùn ni o máa kọ̀ nípa bátànì rẹ̀.

MODU 1

ÌPÍN 1   GÍRÁMÀ

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbéèrè Ìṣaájú

4.0   Ìdánilékòò

4.1   Kíni Gírámà

4.2   Òfin Gírámà

4.3   Ọrò àti àtòpò ọrò

4.4   Àkóónú Gírámà

5.0   Ìṣonísókí

6.0   Ìbéèrè

7.0   Ìwé ìtókasi

1.0   Ìfáàrà

Gírámà ṣe pàtàkì nínú ìmò èdà-èdè. Èkọ́ tí ó jinlẹ̀ nípa gírámà n fúnni ní òye ohun tí elédè mọ́ gégé bí ètò, ilàna àti òfin èdè rẹ̀ tí ó sí n ṣe àmúlò rẹ̀ fún afọ́ geere. Onímò èdà-èdè ní láti le ṣe àtupalẹ̀ àkóónú gírámà ní èkúnreré.

2.0   Èròngbà

Àfojúnsùn abala èkọ́ yìí ní láti jẹ́ kí o mọ́ ohun tí gírámà jẹ́ nípa wíwo oríkì àti àkóónú gírámà. O maa ní ìmò nípa ọrò, àtòpò ọrò àti ihun gbólóhùn bí òfin gírámà Yorùbá ṣe gbà.

3.0   Ìbéèrè Ìṣaájú

Ṣàlàyé kíkún nípa ohun tí gírámà jẹ́ nínú èkọ́ èdè.

4.0   Ìdánilékòò

Gbogbo èdè ni ó ní ètò àti ilàna tí àwon tó ni èdè n gbà ṣe àmúlò rẹ̀ fún àgbóyé. Àpapọ́ ìmò tí ẹnì tí ó n sọ èdè, iye elédè (ẹnì tí ó n sọ èdè, tí ó sì gbọ́ ọ́ yékéyéké) ní nípa èdè rẹ̀ tí ó fun un ni òye

ìṣàmúlò èdè nàà nínú afò geere ni àwon onímò èdá-èdè pè ní **gírámà**. Òfin de bí a ṣe ní lo èdè, bí a kò bá tẹ̀lẹ̀ òfin èdè, àgbóyẹ̀ kò ní sí.

4.1 Òfin Gírámà

Ètò àti ilàna tí èdè fí àyè gbà nípa bí a ṣe gbòdò lò ó fún àgbóyẹ̀ ni a mọ̀ sí òfin gírámà. Elédè mọ̀ òfin gírámà èdè rẹ̀, èyí ni ó fí jẹ̀ pé ó mọ̀ afò tí ó tónà, ó mọ̀ èyí tí kò tónà, bèè ni ó mọ̀ èyí tí ó ní pónna. Èyí tùmò sí wí pé ó mọ̀ afò tó jẹ̀ aṣeégbà, ó mọ̀ èyí tí kò ṣe é gbà, ó mọ̀ afò tó ní pónna. Wo àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ yí.

(1) a. Aago yẹn kò ṣiṣẹ̀ mọ̀.

b. *yẹn aago ṣiṣẹ̀ kò mọ̀

d. *aago yẹn mọ̀ kò ṣiṣẹ̀

e. *mọ̀ aago yẹn kò ṣiṣẹ̀

Ìwọ̀ bi elédè Yorùbá mọ̀ pé gbólóhùn (1i) jẹ̀ aṣeégbà torí pé ó bá ipèdè Yorùbá mu. Ó bá òfin ètò ọ̀rọ̀ Yorùbá mu torí pé **aago** tí ó jẹ̀ olùwà, àti èyán tí ó yàn an **yẹn** tele ara wọn bí ètò àti ilàna gírámà Yorùbá ṣe gbà. Ọ̀rọ̀ iyísòdí **kò** kò sáájú ọ̀rọ̀-ìṣe **ṣiṣẹ̀** tí ó ṣe iyísòdí fún, bèè ni ọ̀rọ̀ àpónlẹ̀ **mọ̀** tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tó ṣe àpónlẹ̀ fún. O máa mọ̀ nípa olùwà, èyán àti àpónlẹ̀ níwájú

Gbólóhùn méta yooku (1ii,iii,iv) jẹ̀ aláìṣeégbà torí pé wọn kò bá ipèdè Yorùbá mu. Wọn kò tẹ̀lẹ̀ òfin gírámà Yorùbá. Ní (1ii), èyán **yẹn** sáájú ọ̀rọ̀-orúkọ **aago** tí ó n yán, **kò** tí ó n ṣiṣẹ̀ iyísòdí tẹ̀lẹ̀ **ṣiṣẹ̀** tí ó yí sòdí. Àkíyèsí méji yí ta ko òfin gírámà Yorùbá, torí nàà, (1ii) kí ṣe gbólóhùn tó péye nínú èdè Yorùbá.

Gbolohun (1iii) tako òfin gírámà Yorùbá nípa wí pé ọ̀rọ̀ àpónlẹ̀ àkẹ̀yìn ìṣe **mọ̀** kò le jẹyọ sáájú ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó n yán. Bákán nàà ni ọ̀rọ̀ rí nínú gbólóhùn (1iv), òfin gírámà èdè Yorùbá kò fí àyè gba ìgbésíwájú fún ọ̀rọ̀ àpónlẹ̀ akẹ̀yìn ìṣe **mọ̀**.

Àwon àkíyèsí tí a tọka sí wí pé ò ṣe okùnfà àìṣeégbà gbólóhùn (1ii,iii,iv) wà lára ohun tí elédè Yorùbá mọ̀ bí àtakò sí òfin gírámà èdè rẹ̀, afò yóò di aláìṣeégbà bí wọn bá ti lu òfin wònyí. Ó yẹ kí a ṣe àlàyẹ̀ pé òfin gírámà kí í ṣe ohun tí a kọ̀ sílẹ̀ tàbí tí a n kẹde rẹ̀. Bí ọ̀mọ̀niyàn bá ti n kọ̀ èdè

ni ó n mọ òfin èdè tí ó n kọ, tí ó sì n ko sínú ọpọlọ fún isàmúlò, torí nàà **mọ-ọn-nú ni òfin gírámà**.

4.2 Ọrọ àti Àtòpọ Ọrọ fún Afọ Geere

Ọrọ ni idá kan tí ó máa n dá dúrọ tí ó sì ní isẹ tí ó n se nínú gbólóhùn. Àimoye ni ọrọ tí ó máa n wà nínú èdè, kò lónkà ni. Ọrọ wọnyí ni elédè n se àtòpọ wọn láti se ojúlówọ afọ geere. Bí àpẹrẹ

Adéolú ra aṣo tuntun.

1 2 3 4

Ọrọ méréin lo wà nínú gbólóhùn yí, ikọkan ló n sise gírámà. **Adéolú** ni ọrọ-orúkọ ní ipò **olùwà**, ó n sọ pátó ẹni tí ó se nńkan Tí o bá fẹ mọ ohun tí ó se, **ra** ni ọrọ tó sọ èyí, **aṣo** ní **àbọ** ọrọ-ise gbólóhùn yí, òun ni nńkan gan-an tí Adéolú rà. Tí o bá bèèrè irú aṣo wo, **tuntun** ni **ẹyán** tó fi kún itúmọ **aṣo**.

Bí ọrọ se máa n pọ tó nínú èdè, gbogbo wọn ni ó ní isẹ tí wọn n se nínú gírámà. Isẹ tí wọn n se ni a fi máa n pín wọn sí abẹ isọrí gírámà. Ohun tí ó bá jọra ni a fi n wéra, àwọn ọrọ tí ó bá se irú isẹ kan nàà nínú gírámà ni a máa n kó pọ sí abẹ isọrí-ọrọ kan nàà.

4.3 Àkóónú Gírámà

Ìmọ tí ó sodo sínú gírámà pọ, nítorí pé gbogbo imọ tí elédè ní tí ó fi n se àmúlò èdè rẹ nínú afọ geere ni a gbọdọ gbọn yébéyébé kí ó sì yé wa yékéyéké. Ara imọ gírámà ni ètò iró (fonólóji) àti isẹdá ọrọ (mofólóji). Sùgbón nínú isẹ yí, ètò àti isàmúlò ọrọ nínú gbólóhùn ni a gbájúmọ. Torí nàà àwọn ohun tí o máa bá pàdé ni isọrí-ọrọ ọrọ orukọ, arópọ-orúkọ, ọrọ-ise ẹyan, ọrọ àpónlé àti ọrọ àsopọ. Bákan nàà o máa kékọ lóri akùdé gbólóhùn bí àpólà-orúkọ, àpólà-ise àti àpólà-pónlé. Síwájú si i, idánilékọ yóò wà lóri ẹyà gbólóhùn nípa wíwo ihun àti isẹ gbólóhùn nínú afọ.

5.0 Ìsọnisókí

Ìpín àkókọ yí ni a ti ṣàlàyé wí pé gírámà jé àkóónú ètò àti ilàna tí ó de isàmúlò ọrọ nínú afọ geere. Abala yí tún mẹnụ ba òfin gírámà tí ó júwe afọ tí ó jé aṣeégba àti afọ aláíṣeègba, a jé kí ó di mímọ wí pé mọ-ọn-nú ni òfin gírámà jé. Ìmọ gírámà kenú torí nàà ẹkọ rẹ gbòrò. O ní láti fọkàn sí àwọn kókó tí a mẹnụ bà bí àwọn ohun tí ó jé àkóónú gírámà, kókó wọnyí ni àwọn idánilékọ iyókù isẹ yí yóò dá lé lóri.

6.0 Ìbèèrè

1. Kí ni gírámà?

2. Wo gbólóhùn méjì isàlẹ̀ yíí kí ó şàlàyé ọ̀nà tí wọ̀n gbà fí lu ọ̀fin gírámá Yorùbá:
*Ọmọ yẹn sáré tètè kò
*Adé gbọ rára kò
3. Şàlàyé nípa àkóónú gírámà
4. Njẹ̀ ọ̀ótọ̀ ní wí pé ọ̀rọ̀ ní işẹ̀ tí wọ̀n n ẹ̀ şe nínú gírámà? Fí ẹ̀rì gbe idáhùn rẹ̀ lẹ̀şẹ̀.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yorùba Series Volume III*. Ìkẹrẹ̀: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yorùba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

IPIN 2   ÌPÍNSÍSÒRÍ ỌRỌ ÈDÈ YORÙBÁ

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbèèrè Ìsaájú

4.0   Ìdánilékòọ

4.1   Ìsòri-ọrọ

4.2   Ìlana ipinsisori

4.3   Àwọn isòri-ọrọ Yorùbá

5.0   Ìṣonísókí

6.0   Ìbèèrè fún iṣẹ àṣetiléwá

7.0   Ìwé itókasi

1.0   Ìfáàrà

Ọrọ kòọkan ni ó ní abẹ isòri-ọrọ tí a pín sí nínú gírámà. Bí o bá n ẹafọ, tí o n sọrọ geere láti ẹ àlàyẹ, ọrọ máa n tẹlé ara wọn ní síṣẹ-n-tẹlé ni. Wọn so mó ara wọn láti gbé itumọ jade fún olùgbọ. Abala yìi ni a ti kọ nípa àwọn ilàna tí a fi n pín àwọn ọrọ sí abẹ isòri-ọrọ. Bákan náà, a kọ nípa àwọn isòri-ọrọ tó wà nínú èdè Yorùbá.

2.0   Èròngbà

Léyin idánilékòọ yìi, ó yẹ kí o le sọ àwọn ilàna tí a le gùnlé láti pín ọrọ Yorùbá sí isòri-ọrọ. O máa ní ìmọ tí ó kún nípa àikúnjù-iwọn àwọn ilàna kan, o sì máa mọ ilàna tó kúnjú ọ̀ṣùwọ̀n tó ẹ é tẹlé.

3.0   Ìbèèrè Ìsaájú

Àwọn ọ̀ṣùwọ̀n wo ni a leè sàmúlò láti fi pín ọrọ sí abẹ isòri-ọrọ? Njẹ gbogbo ọ̀ṣùwọ̀n náà ni ó tọ̀nà?

4.0 Ìdánilékò

Nínú ìdánilékò yìí ni o ti máa kó nípa àwọn ilàna tí a le gùnlé láti pín ọ̀rọ̀ sí isòrí ọ̀rọ̀, tí o bà fi ara balẹ̀ kà á dáadáa o máa rí ọ̀ye kíkúnjù iwọn àti àíkúnjù iwọn àwọn ilàna náà.

4.1 Ìsòrí-ọ̀rọ̀

Àwọn isòrí kòòkan tí a pín àwọn ọ̀rọ̀ inú èdè sí nípa wíwo àbùdá wọn, àti ní pàtàkì isẹ̀ tí wọn n ẹ̀ nínú gírámà èdè ni a mò sí isòrí-ọ̀rọ̀. Àwọn ọ̀rọ̀ tí ó wà lábẹ̀ isòrí-ọ̀rọ̀ kan máa n ní àbùdá pàtàkì tí wọn fi jọ ara wọn.

4.2 Ìlànà ìpín sí isòrí-ọ̀rọ̀

(i). wíwo ìrísí

Bí a bá wo ìrísí, a le sọ pé ọ̀rọ̀ tí ó bá bèrẹ̀ pẹ̀lú kónsónántì gbòdò wà ní abẹ̀ isòrí-ọ̀rọ̀ tí a mò sí ọ̀rọ̀ isẹ̀. Èyí rí bẹ̀ẹ̀ nítorí pé kónsónántì ni ó bèrẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-isẹ̀ èdè Yorùbá. Bí àpẹ̀rẹ̀

je, tà, kígbé, fò, bèrẹ̀, dide, sùn, gbé, jà, parí, rántí, jókòó, abbl

Bákan náà, a le sọ pé ọ̀rọ̀kòrọ̀ tí ó bá bèrẹ̀ pẹ̀lú fáwẹ̀lì máa wà lábẹ̀ isòrí-ọ̀rọ̀ tí a mò sí ọ̀rọ̀-orúkọ. Bí àpẹ̀rẹ̀:

orí, igi, ilé, òtútù, aṣo, ewúré, ọ̀tí, iyàwó, ọ̀mọ, ọ̀kò, ifura, ewé, ayò, ifé, abéré, abbl

O máa ẹ̀ àkíyèsí wí pé gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ tí a kọ̀ sókè yìí ló bèrẹ̀ pẹ̀lú fáwẹ̀lì, bẹ̀ẹ̀ ni ó rí pẹ̀lú ọ̀pòlọ̀pò orúkọ tí o mò.

Ìlànà wíwo ìrísí bá yìí kò kúnjù iwọn nítorí pé yòò yọ̀rì sí kí a kó ohun tí kò jọra papò sí abẹ̀ isòrí kan náà. Lónà kinní kì í ẹ̀ gbogbo ọ̀rọ̀ tó bèrẹ̀ pẹ̀lú kónsónántì ni ọ̀rọ̀-isẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ a rí ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó bèrẹ̀ pẹ̀lú kónsónántì:

bàtà, góòlù, fàdákà, filà, wàrà, kòòbù, gèlè, kíjipá, gúgú, tálákà, abbl

Bákan náà a rí ọ̀rọ̀ bíi **jéjé, kíá, báláú, pére, jéé, díẹ̀, rárá** tó bèrẹ̀ pẹ̀lú kónsónántì sùgbón tí wọn kì í ẹ̀ ọ̀rọ̀-isẹ̀.

Bí a bá wò ó síwájú, kii ẹ̀ gbogbo ọ̀rọ̀ tí ó bèrẹ̀ pẹ̀lú fáwẹ̀lì ni ọ̀rọ̀-orúkọ, bí àpẹ̀rẹ̀ **àti, àfi, àní.** Àkíyèsí wònyí fi hàn pé lílo ilànà ìrísí kò kúnjù iwọn.

(ii). wíwo ìtumò

Ìlànà yíi gbajúmò dáadáa látijó, èyí ni ó fa sábàbí oríkì ọ̀rọ̀-orúkọ tó sọ pé: *ọ̀rọ̀-orúkọ ni ọ̀ròkórò tó jẹ orúkọ ènìyàn, orúkọ ibìkan tàbí orúkọ ǹnkan*. Bí a bá wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ wònyí, a ó sọ pé oríkì nàà kógo já:

a) Olú, Délé, Adébólá, Àjọké, Ajéwólé, Rísíkátù, Défùdì

b) Èkó, ilé, yàrá, sòòbù, ọ̀jà, odó, ojúde, ahéré

c) àga, abọ, igbálè, ewúré, eku, ikòkò, òkúta

Àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ (a) jẹ orúkọ ènìyàn, (b) jẹ orúkọ ibìkan, (d) jẹ orúkọ ǹnkan. Bí o bá wo iwònbà àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wònyí àti àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ mìíràn tí iwọ alára le tọka sí o máa léro pé oríkì tí a m̀enu bà kógo já. Sùgbón bí a bá wo àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ bí: **ifé, iríra, ọ̀bùn, agò, ọ̀rò, ajé, ilera, irèwèsì, adùn**, a ó ẹ̀ àkìyèsì wí pé oríkì nàà kò kógo já nítorí pé àwọn ọ̀rò wònyí kíi ẹ̀ orúkọ ènìyàn, ibìkan tàbí ǹnkan tí a le tọka sí. Nípa bẹ̀ẹ̀ ìlànà wíwo ìtumò fi àwọn ọ̀rò kan sílẹ̀ láipín wọn síbí tí ó tọ.

(iii). wíwo isẹ́ tí ọ̀rò ẹ̀ nínú gbólóhùn

Ìlànà wíwo isẹ́ tí ọ̀rò ẹ̀ wúlò fún pínpin ọ̀rò sí isòrí-ọ̀rò. Bí a bá lo ọ̀rò nínú gbólóhùn, irú ọ̀rò bẹ̀ẹ̀ gbòdò ní isẹ́ pátó tí ó n ẹ̀, isẹ́ tí ó bá n ẹ̀ ni a ó fi pin pò mó àwọn ọ̀rò tó n ẹ̀ irú isẹ́ kan nàà. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀,

Ọ̀gá ra ọ̀kò tuntun ní ànà.

Nínú gbólóhùn yíi, **ọ̀gá** ẹ̀sẹ̀ olùwà fún ọ̀rò-ise **rà**, **ọ̀kò** ẹ̀sẹ̀ àbò fún ọ̀rò-ise yíi kan nàà. Àwọn ọ̀rò tí ó bá ẹ̀ é ló bí olùwà àti àbò fún ọ̀rò-ise nínú gbólóhùn máa wà lábẹ̀ isòrí-ọ̀rò kan nàà. **Tuntun** bí a ẹ̀ ló ó fi kún ìtumò **ọ̀kò**, ó jẹ́ kí óyẹ́ irú **ọ̀kò** tí a n sòrò rẹ́ yé ni. Ọ̀rò tó bá fi kún ìtumò àbò ọ̀rò-ise nínú gbólóhùn yóò wà ní isòrí-ọ̀rò kan nàà pèlú **tuntun**.

Kí a wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ mìíràn:

Odé yèn pa ejò nílá.

Èni tí ó ẹ̀ ǹnkan nínú gbólóhùn yíi ni **odé**, ó ẹ̀sẹ̀ olùwà bí a ẹ̀ rí **ọ̀gá** tí ó ẹ̀sẹ̀ olùwà nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ àkókó lókè ni abala yíi. Ọ̀rò orúkọ **ọ̀gá** ni ó ẹ̀ ǹnkan nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ nàà, òun ni èni tí ó ẹ̀ ǹnkan. Níwòntí igbà tí ó jẹ́ pé isẹ́ kan nàà ni ọ̀rò méjèjèi ẹ̀ (**ọ̀gá** àti **odé**) nínú gbólóhùn tí wọn ti jẹ́ jáde, a gbòdò kó wọn sí abẹ̀ isòrí-ọ̀rò kan nàà.

Àkíyèsí kan pàtàkì nípa ìlànà yíí ni pé ọ̀rọ̀ kò ẹ̀ ẹ́ é pín sábé ìsòrí-ọ̀rọ̀ bí ó ba dá jẹ yọ, ọ̀rọ̀ gbọ̀dò jẹ jáde nínú gbólóhùn kí a tó le pín in sí ìsòrí-ọ̀rọ̀, nítorí pé inú gbólóhùn ni a ti le mọ ịṣẹ tí ọ̀rọ̀ ń ẹ̀.

(iv). wíwo mọ̀fọ̀lọ̀jì èdè

Ìlànà mírán ni wíwo ịṣẹ́ mọ̀fọ̀lọ̀jì èdè tí a ń pín ọ̀rọ̀ rẹ̀ sí ìsòrí-ọ̀rọ̀. Nínú èdè Yorùbá tí à ń kẹ̀kọ̀ nípa rẹ̀, a le sọ pé ọ̀rọ̀ tí ó bá le gba àfọ̀mọ̀ iwájú **àì-** máa wà ní ìsòrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe. Bí àpẹ̀rẹ̀

sùn: àì + sùn → àìsùn

gbón: àì + gbón → àìgbón

tà: àì + tà → àità (àità ọ̀jà)

bákan náà, a le sọ pé ọ̀rọ̀ tí o bá le gba àfọ̀mọ̀ iwájú **oní** máa jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ, bí àpẹ̀rẹ̀

owó: oní + owó → olówó

igi: oní + igi → onígi

ilé: oní + ilé → onilé

ewé: oní + ewé → eléwé

Àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè wọ̀nyí jẹ́rìí sí i pé ìlànà wíwo mọ̀fọ̀lọ̀jì ẹ̀ ẹ́ é ló láti pín ọ̀rọ̀ sí abẹ̀ ìsòrí-ọ̀rọ̀. Sùgbón ìlànà yíí kò kógo já nítorí pé àwọn ọ̀rọ̀ kan tí kíí ẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tààrà le gba **àì** bí àfọ̀mọ̀ iwájú, àpẹ̀rẹ̀,

tètè: àitètè

gbọ̀dò: àìgbọ̀dò

mọ̀fọ̀nmọ̀: àìmọ̀-ọ̀n-mọ̀

Ìlànà yíí ṣìni lónà nípa pín pín irú ọ̀rọ̀ báwọ̀nyí sí abẹ̀ ìsòrí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe

Bí a ti ri i, oríṣíí ìlànà ni a le gbà pín ọ̀rọ̀ sí ìsòrí ọ̀rọ̀. Èyí tí a gùnlé nínú idánìlẹ̀kọ̀ yíí ni ịṣàmúlò ịṣẹ́ tí ọ̀rọ̀ ẹ̀ ẹ́ nínú gbólóhùn, Àgbékalẹ̀ afọ̀ ni ó máa sọ pàtó ịṣẹ́ tí ọ̀rọ̀ ẹ̀ ẹ́, àti abẹ̀ ìsòrí-ọ̀rọ̀ tí ó lẹ̀tọ̀ kí a pin in sí.

4.3 Àwọn ìsòrí-ọ̀rọ̀ èdè Yorùbá

Àwọn onímọ̀-èdá èdè isáájú ẹ̀ ẹ́ àgbékalẹ̀ ìsòrí-ọ̀rọ̀ tí a kọ sí isàlẹ̀ yíí nípa wíwo ịṣẹ́ tí ọ̀rọ̀ ẹ̀ ẹ́ nínú gbólóhùn/afọ̀:

Ọ̀rọ̀-orúkọ

Arọ̀pò-orúkọ

Èyán/Èyánrúkọ

Òrò-iṣe

Òrò-àpónlé

Òrò-asopò

Òrò-atókùn

Àwọn isòrí-òrò wònyí ni a ṣàlàyé wọn nínú èkọ̀ yí. Ó yẹ kí a fi kun un wí pé àwọn onímò-èdá èdè kan wòye pé kí í ṣe gbogbo isòrí-òrò tí a kọ̀ lókè yí ni a le pé ní isòrí-òrò tààrà, wọn wòye pé òrò aṣegírámà tí kò yẹ láti dá dúró bí isòrí-òrò wà lára wọn. Irúfẹ́ iwòye yí kò jẹ wá lógún ní ipele èkọ̀ wa yí. Ó dájú pé ojúwòye yí àti àrìyànjìyàn tí ó rò mò ọ̀n yòò wáyé ní ipele tí ó ga ju èyí lọ.

5.0 Ìsonísókí

Láìsì àní-àní, òrò ṣe pàtàkì púpọ̀ nínú afò, ṣùgbón òrò kòòkan ni ó ní iṣẹ́ tí ó n ṣe nínú afò tàbí nínú gbólóhùn. Iṣẹ́ tí òrò n ṣe ni a lò láti fi sí abẹ́ isòrí-òrò tí ó tọ̀. Ilàna ipínsísòrí-òrò pọ̀, ṣùgbón kí í ṣe gbogbo ilàna ló ṣe é tẹ̀lẹ̀, bí bẹ̀ẹ̀ kọ̀ ipínsísòrí-òrò tí a bá ṣe kò ní kógo já. A gùn lé àlàyé wa wí pé ilàna tí ó ṣe àwòfin iṣẹ́ tí òrò ṣe nínú afò ni a wòye pé ó tọ̀ jùlọ̀ nínú àwọn ilàna tí a wò. Nípa lílo ilàna yí a ṣe àmújáde isòrí-òrò méje bí àwọn onímò isáájú ṣe gbé e kalẹ̀.

Ìbèèrè

1. Àlẹ̀bù wo ni ó rò mò wíwo irísí láti pín àwọn òrò Yorùbá sáábẹ́ isòrí-òrò?
2. Njẹ́ òótọ̀ ni pé isàmúlò mofólóji èdè kò kúnjú iwọn láti pín òrò sí abẹ́ isòrí-òrò?
3. Ṣe àlàyé tí ó kúnni lójú nípa àwọn isòro tí ó rò mò lílo itumọ̀ láti pín òrò sí isòrí-òrò.
4. Ilàna wo ni o rò pé ó tọ̀nà láti fi pín òrò sí abẹ́ isòrí-òrò? Fi ẹ̀rí gbe idáhùn rẹ̀ lẹ̀sẹ̀.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yoruba Series Volume III*. Ìkẹ̀rẹ̀: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólóji àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

MODU 2

UNIT 1: ỌRỌ-ORÚKỌ

1.0 Ifáàrà

2.0 Èròngbà

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

4.0 Ìdánilékò

4.1 Oríkì ọ̀rọ̀-orúkọ

4.2 Iṣẹ ọ̀rọ̀-orúkọ

4.3 Àbùdá àdámọ ọ̀rọ̀-orúkọ

4.4 Èyá ọ̀rọ̀-orúkọ

4.5 Ìṣọ̀dọ̀rọ̀-orúkọ

5.0 Ìṣọ̀nísókí

6.0 Ìbèèrè

7.0 Ìwé itókasi

1.0 Ifáàrà

Ọkan pàtàkì ní ìṣọ̀rí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ nínú èdè Yorùbà. Nínú abala yìí ni a ti ṣe àtupalẹ̀ ìṣọ̀rí-ọ̀rọ̀ yìí. A wo oríkì ọ̀rọ̀-orúkọ, iṣẹ́ tí ó wà nínú èdè Yorùbá. Lákòtán, a sọ léréfèé, bí a ṣe n fi kún ọ̀rọ̀-orúkọ nínú èdè Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Bí o bá ka ipín yìí tán, o máa le sọ pátó ohun tí ọ̀rọ̀-orúkọ jẹ́ àti iṣẹ́ rẹ̀ nínú afọ̀ geere. Bákan náà o máa mọ̀ àwọn àbùdá tí a le fi mọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ, èyà kọkan tí a pín ọ̀rọ̀-orúkọ sí àti ilàná tí a n gbà ṣe àfikún sí ìṣọ̀rí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ nínú gírámà Yorùbá.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

Jíròrò lórí ìsòrí-òrò tí o mò sí òrò-orúkò, kí ó şàlàyé ní kíkún işé tí ó n şe àti èyà òrò-orúkò tí ó wà nínú èdè Yorùbá.

4.0 Ìdánílékòò

Òrò-orúkò jẹ ìsòrí-òrò pàtàkì nínú gíràmà Yorùbá. Bí o bá n şafò, ó di dandan kí o fí òrò rẹ sọrí àwọn orúkò tí o n sòrò nípa wọn, yálà nípa wí pé irú orúkò bẹẹ ló şe nńkan tàbí òun ni a şe nńkan sí. Àwọn orúkò báwònyí ló máa n wà lábẹ ìsòrí-òrò orúkò. O máa kà nípa ìsòrí-òrò yíi ní ipín ìdánílékòò yíi.

4.1 Oríkì òrò-orúkò

Òrò-orúkò nínú èdè Yorùbá ni ọwọ àwọn òrò tí a le lò bí olùwà fún òrò-ìşe, àbò fún òrò-ìşe àti àbò fún òrò-atókùn. Oríkì yíi jẹ mó işé tí òrò-orúkò n şe nínú gbólóhùn, lílò işé tí òrò n şe jẹ kí ó rọrùn láti dá wọn mò nínú afò. Kí a wo àpẹẹrẹ wònyí:

- i. **Ajá pa ewúré ní oko.**
- ii. **Adéoyè jẹ àşáro ní búkà.**
- iii. **Işé bèrè.**

Àwọn òrò tí a pa láró ní ìbèrè gbólóhùn kòòkan jẹ òrò-orúkò tó n şişé olùwà fún òrò-ìşe tó tẹlé wọn. Àwọn òrò nàà ni **ajá**, **Adéoyè** àti **işé**. Ajá ni ó şe nńkan nínú gbólóhùn (i), ó jẹ olùwà fún òrò-ìşe **pa**. Şùgbón **ewúré** ni a şe nńkan sí, òun ni ó şişé àbò òrò-ìşe nàà. Nínú gbólóhùn yíi kan nàà, **oko** jẹ àbò fún òrò-atókùn **ní**. Bí o bá wo àwọn àpẹẹrẹ yòókù dáadáa, o máa ri i wí pé Adéoyè ni ó şe nńkan ni àpẹẹrẹ (ii), òun ni olùwà òrò-ìşe **je**. **Àşáro** ni ó şişé àbò fún òrò-ìşe yíi torí òun ni **Adéoyé** şe nńkan sí (o jẹ è). Òrò tí ó şişé àbò fún òrò-atókùn **ní** ni **búkà**. Nínú àpẹẹrẹ (iii), işé ni ohun tí a sòrò nípa rẹ, òun ni olùwà òrò-ìşe **bèrè**.

4.2 Àbùdá àdámò òrò-orúkò

Àwọn àbùdá àdámò mэта tí a fi le dá òrò-orúkò mò ni a mẹnù bà nínú àlàyéwa ní isàlẹ yíi. Àwọn ni a şe àlàyé wọn ní ìkòkàn ní isàlẹ yíi.

- i. **Òrò-orúkò ló máa n gba èyán**

Ọ̀rọ̀ tí a bá tí le yán nínú èdè Yorùbá màa n jẹ ọ̀rọ̀ orúkọ. Èyán yòowù tí ibáa jẹ, yálà ọ̀rọ̀-orúkọ miíràn, àrọ̀pọ̀-orúkọ, èyán-aṣàpẹ̀júwe, èyán awẹ̀-gbólóhùn aṣàpẹ̀júwe tabí èyán miíràn tí wọn bá tí bá ọ̀rọ̀ kan ṣiṣe nínú afò geere, ọ̀rọ̀-orúkọ ni irú ọ̀rọ̀ tí wọn bá ṣiṣe gbòdò jẹ. Bí àpẹ̀rẹ̀,

Àdá Adéoyè sọ̀nù.

Òkúta yangí pọ̀ ni **Àbújá**.

Ajá dúdú pa ehoró.

Ilé tí **Ọ̀jọ̀** rà tóbi.

Adé ra **ewúré** dúdú.

Ifẹ̀ àilábàwón dára ní **àárín** tọ̀kọ̀taya.

Àwọn ọ̀rọ̀ tí a pa láró jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ, àwọn tí a kọ ní ìtálíki jẹ èyán. O máa ṣakiyesi wí pé orúkọ ènìyàn, orúkọ ẹ̀ranko àti nńkan ni àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó gba èyán

ii. Ọ̀rọ̀-orúkọ ni a le so àfòmọ̀ oní-/ mó

Nínú èdè Yorùbá, ọ̀rọ̀ tí ó bá le gba àfòmọ̀ iwájú /oní-/ gbòdò jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ. Bí àpẹ̀rẹ̀:

	àfòmọ̀ iwájú		ọ̀rọ̀- orúkọ		àmujáde
ilé:	oní	+	ilé	→	onilé
iṣu:	oní	+	iṣu	→	oníṣu
yèyè:	oní	+	yèyè	→	oníyèyè
ewé:	oní	+	ewé	→	eléwé

Gbogbo ọ̀rọ̀ tí a so àfòmọ̀-iwájú mó nínú àpẹ̀rẹ̀ òkè yìi ni ó jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ.

iii. Ọ̀rọ̀-orúkọ ni a le lo ọ̀rọ̀ aṣèbèèrè ta àti kí fún

A máa n ṣe ibèèrè nípa nńkan, a sì máa n lo ọ̀rọ̀ aṣèbèèrè **ta** àti **kí**. Ọ̀rọ̀-orúkọ ni a le lo ọ̀rọ̀ wònyí fún. Àpẹ̀rẹ̀

a) **Olú** ra aṣo funfun: Ta ló ra aṣo funfun? (Olú)

b) Délé fún **Ṣadé** ní owó: Ta ni Délé fún ní owó? (Ṣadé)

d) **Erán** jẹ iṣu Ọ̀jọ̀: Kí ló jẹ iṣu Ọ̀jọ̀? (Erán)

e) **Mótò** pa ewúré sí títì: Kí ló pa ewúré sí títì? (Mótò)

4.3 Èyà ọ̀rọ̀-orúkọ/Àtúnpín ọ̀rọ̀-orúkọ

Ọ̀rọ̀-orúkọ inú èdè Yorùbá ṣe é pín sí ọ̀wọ̀wọ̀ nípa wíwo àbùdá tí wọn fí jọ ara wọn. Won ṣe é pín sí ọ̀wọ̀ méjì pàtàkì: **aṣeékà** àti **àṣeékà**.

a) **Aṣeékà:** gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó ẹ̀ kà ní ení, èjì, ẹ̀ta abbl ni ó wà ní ọ̀wọ̀ aṣeékà. Àpẹ̀rẹ̀ wọn ni **òkúta, ewúré, ilé, àga, iṣu, omo, adiyẹ, ikòkò, èniyàn, filà;** ikòkan wọn ni ó ẹ̀ kà ní ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ. Bí àpẹ̀rẹ̀

òkúta méjì

ilé méréin

èniyàn méfà

isù márùn-ún

Ọ̀rọ̀ aṣoye ni *méjì, méréin, méfà, márùn-ún* tí a lò pèlú àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí a pa láró, èyí tí ó fi hàn pé wọn ẹ̀ kà.

b) **Àṣeékà:** àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí kò ẹ̀ kà, tí kò ẹ̀ kà ní ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ aṣoye ni ó wà ní ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àṣeékà. Wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ isale yii:

iná, omi, èjẹ, ilera, aféfẹ, iyò, itò, èémí, irun, àisàn, idùnnú.

Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ wònyí kò le gba èyán aṣoye, bí o bá wo àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ yí o máa ri òye rẹ̀ pé wọn kò bá ipèdè Yorùbá mu,

*ilera méfà

*aféfẹ márùn-ún

*idùnnú méta

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ọ̀wọ̀ méjì òkè yí ẹ̀ kà ní ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ, síbẹ̀ gbogbo wọn ẹ̀ kà ní ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ miiran.

Àwọn bí

i. èniyàn/aláìjénìyàn

ii. àfòyemò/àrídimú

iii. eḷémì/aláìlémì

iv. oṅkà

v. àṣoyé

vi. àṣogba

vii. ibikan

viii. àṣàfihàn

i) **Ọ̀rọ̀-orúkọ èniyàn/aláìjénìyàn**

Gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó tọ̀ka sí ènìyàn ni ó wà lábẹ́ ọ̀rọ̀-orúkọ ènìyàn. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wọn ni orúkọ tí a le sọ ènìyàn bí àbísọ, àlájẹ̀ tàbí àdàpẹ̀. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀:

Abiódún, Dàda, Òjo, Adéolá, Sọ́fólá, Ganiyatu Akíntúndé, Olúşèyí, Lèmómù

Tíṣà, Olùkó, Alàgbà, Akòwé, Dáúdà, Ilòrí, Alágbàfò, Pásító, Alùfàà, Ọ̀dòfin, abbl.

Ọ̀rọ̀-orúkọ tí kò tọ̀ka sí ènìyàn wà lábẹ́ ọ̀rọ̀-orúkọ aláìjẹ̀nìyàn. Wọn pọ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀, àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wọn ni:

ìgò, àga, isẹ̀, ewùré, bàtà, omi, oòrùn, ikòkò, aṣọ, oúnjẹ, ọ̀bẹ, afẹ́fẹ, epo,

omi, àlàáfíà, idẹ̀ra, àánú abbl.

ii) Ọ̀rọ̀-orúkọ Arídimú/Afòyemò

Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó sàfihàn ohun tí ó ẹ̀ é fọ̀jú rí, tí ó ẹ̀ é tọ̀ka sí, tí ó sì ẹ̀ é òmù ni ó wà lábẹ́ ọ̀rọ̀-orúkọ aridimú. Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀: **ènìyàn, isu, ilé, àga, ibùsùn, mọ̀to, orí, ọ̀kọ, àda, ewùré, ẹ̀lédè, ẹ̀ní, àwo, iyò, ewé, òkúta, irú, abbl.**

Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí kò ẹ̀ é òmù, tí a kò rí sùgbón tí a fí òyè dá wọn mọ̀ ni ọ̀rọ̀-orúkọ aòyemò. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀: **aáwò, iberù, igbéraga, irònú, ẹ̀şẹ, agídí, itélórùn, àánú, ilé, ojo, owú, isẹ, oorun, abbl.**

iii) Ọ̀rọ̀-orúkọ ẹ̀lémìí/alàìlémìí

Ohun tí ó ní ẹ̀mìí, yálà ó jẹ̀ ènìyàn, ẹ̀ranko, ẹ̀yẹ̀ tabi kòkòrò, ni ó wà lábẹ́ ọ̀rọ̀-orúkọ ẹ̀lémìí.

Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀: **alàntakùn, adiyé, eèrà, ẹ̀ja, ọ̀ká, ẹ̀jòlá, ikán, màlúù, ewùré, àşà, Dàda, Òjó, Oláyíwọ̀lá, abbl.**

Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tí ó tọ̀ka sí ohun tí kò lémìí ni ọ̀rọ̀-orúkọ aláìlémìí. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀: **àga, omi, ewé, òkúta, àpáta, yẹ̀pẹ̀, ilé, ikòkò, igi, abẹ̀bẹ̀ páànù, aṣọ, ife, àdúra, ọ̀giri, àánú abbl.**

iv) Ọ̀rọ̀-orúkọ onkà

Gégé bí orúkọ rẹ̀, ọ̀rọ̀-orúkọ onkà wà fún kíkà iye (ònkaye) tàbí kíkà ipò (ònkapò).

Ònkaye: **ení, èjì, ẹ̀ta, ẹ̀rin, àrún, ẹ̀fà, ẹ̀je, ẹ̀jọ, ẹ̀sán, ẹ̀wá, ọ̀kánlá, ẹ̀jilá, abbl.**

Ònkapò: **èkínní, èkejì, ẹ̀kẹ̀ta, ẹ̀kẹ̀rin, ẹ̀kárùn-ún, ẹ̀kẹ̀fà, èkejẹ, ẹ̀kejọ, abbl.**

v. Òrò-orúkọ Àsọyé

Òrò-orúkọ àsọyé máa n sọ nípa iwọn tàbí iye ǹnkan. Ní pàtàkì ó máa n sọ nípa bi òrò tí ó bá tẹ̀lé se pò to. Òrò-orúkọ àsọyé kò le è dá dúró nínú afò geere, iwọn iye ǹnkan tí ó sọ nípa rẹ̀ gbòdò tẹ̀le ní sí-sẹ̀-n-tẹ̀lé. Àpẹ̀rẹ̀, **gbogbo, òpò, òpòlopò, idajì, ogunlógò, àimoye.**

Gbogbo èniyàn

Òpò èrò

Ogunlógò ọ̀lọ̀pàá

Àimoye ìgbà

vi. Òrò-orúkọ Asògbà

Òrò-orúkọ asògbà, gégé bí orúkọ rẹ̀ máa n sọ nípa ìgbà tàbí àkókò. Àpẹ̀rẹ̀: **òsẹ, osù, odún, àná, òni, ọ̀la, àárò, iròlẹ̀, idájí, òru.** Kí a wo àpẹ̀rẹ̀ ilò wọn nínú gbólóhùn,

Odún máa parí láipé.

Osù sẹ̀sẹ̀ bèrè.

Àiná dé ní **àná.**

Máa pè é ní **idájí.**

vii. Òrò-orúkọ Aṣàfihàn

Òrò-orúkọ aṣàfihàn máa n tóka ǹnkan láti ṣe àfihàn rẹ̀. Wọn kò pò ní iye rára. Bí àpẹ̀rẹ̀:

ìyẹn, èyí, iwònyẹn, iwònyí

Èyí tẹ̀ mi lórùn.

Ìyẹn dára tó.

Ìwònyí yòò ṣiṣẹ̀ tí a fẹ̀.

viii. Òrò-orúkọ Ibikan

Gégé bí orúkọ rẹ̀, òrò-orúkọ ibikan máa n tóka ògangan kan tabi ibi (kan). Ibikan bèè le jẹ̀ ilu tabi ògangan ibi tí èniyàn wà tàbí tí ǹnkan ti sele tabi ti o wà. Àpẹ̀rẹ̀:

Èkó, Ìjẹ̀bú, Ìlá, Ado-Ekiti, ṣòṣì, ilé-iwé, orí òkè, ibè, ìta, èyìnkùlé, kòtò, abbl.

Adó-Èkiti jinnà sí Àbújá.

Ìjẹ̀bú ni Gàníyù n gbé.

Ó wà nínú kòtò.

Wọ̀n n ẹ̀sẹ́ ní ẹ̀yìnkùlẹ́.

4.4 Ìsoḍòrò-orúkọ

Òrò-orúkọ pọ̀ ẹ̀pẹ̀tẹ̀ nínú èdè Yorùbá, ẹ̀ṣùgbọ̀n bí wọ̀n ẹ̀ pọ̀ tó ẹ̀bẹ̀ ni ó rọ̀rùn láti fí kún iye wọ̀n nípa síṣọ̀ ọ̀rò mírà̀n di ọ̀rò-orúkọ. Lára ọ̀nà tí ẹ̀yí le gbà wáyé ni síṣọ̀ àfòmọ̀ iwájú mọ̀ ọ̀rò-ìṣe, tàbí mọ̀ ọ̀rò-orúkọ mírà̀n, kíkàn odidi gbólóhùn pọ̀ di ẹ̀yọ̀ ọ̀rò àti ẹ̀sẹ́ àyálò ọ̀rò láti inú èdè mírà̀n. Yiya oro lo lati inu ede Geesi ati Hausa ati ede larubawa ti mu ki oro inu ede Yoruba po si. Ìwọ̀ wo awon apeere wonyi lati inu ede Geesi ati Hausa.

a). Ìlọ̀ Àfòmọ̀ iwájú + ọ̀rò-ìṣe

	àfòmọ̀- iwájú		ọ̀rò-ìṣe		àmújáde
ọ̀gbọ̀n:	ọ̀	+	gbọ̀n	→	ọ̀gbọ̀n
ro:	è	+	rò	→	èrò
yọ̀:	a	+	yọ̀	→	ayọ̀
mọ̀:	ì	+	mọ̀	→	ìmọ̀
sùn:	àì	+	sùn	→	àìsùn
gbọ̀n:	àì	+	gbọ̀n	→	àìgbọ̀n
tà:	àì	+	tà	→	àità

b). Àfòmọ̀ iwájú + ọ̀rò-orúkọ

àfòmọ̀ iwájú		ọ̀rò- orúkọ		àmújáde
oní	+	ilé	→	onílé
oní	+	ilẹ̀	→	onílẹ̀
oní	+	iyọ̀	→	oníyọ̀
oní	+	ìlara	→	onílara

d). Àkànpọ̀ odidi gbólóhùn

Púpò orúkọ Yorùbá ni a sèdá nípa kíkán àwọn ọ̀rọ̀ inú gbólóhùn pò di ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ kan tí ó jẹ́ ọ̀rọ̀-
orúkọ,

Olúwa dá mi ní ọ̀lá → Olúwádámilólá.

Ìfẹ́ di ayọ̀ → Ìfẹ́dayọ̀.

A dé bá ọ̀lá → Adéboḽá.

Ifa tó mi lólá → (I)fátómilólá.

e). **Ṣíse Àyálò Ọ̀rọ̀**

Àfikún n bá iye ọ̀rọ̀-orúkọ inú èdè Yorùbá nípa ṣíṣe àyálò ọ̀rọ̀ láti inú èdè miíràn. Ọ̀rọ̀ tí Yorùbá yá ló láti inú èdè Lárúbáwá (Arabic) àti èdè Gẹ̀ẹ̀ṣi (English) kò lónkà. Bí irírí àti imọ̀ tuntun ṣe n yojú ní ọ̀rọ̀ tuntun n'wọ̀ èdè Yorùbá. Lára àwọn ọ̀rọ̀ àyálò ni,

Gẹ̀ẹ̀ṣi	Hausa
búrẹ̀di	dúníyàn
àkànti	jànmòn-òn
rédìò	àlùkàwàní
kọ̀bù	àlùfànsá
mótò	dúnúbú
bẹ̀lìtì	àníyàn

5.0 **Ìṣọ̀nísókí**

Abala yíi dání lẹ̀kọ̀ọ̀ nípa ìṣọ̀rí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ. A rí i kà pé ọ̀rọ̀-orúkọ n'ṣíṣe olùwà àti àbò nínú gbólóhùn, bẹ̀ẹ̀ ni ọ̀rọ̀-orúkọ pín sí ọ̀wọ̀ aṣeékà àti àìṣeékà. Síwájú si, a rí i kà wí pé ọ̀rọ̀-orúkọ tún pín sí èniyàn/àijénìyàn, aridimú/àfòyemọ̀, ònkà, àsoyẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Lákòtán, a kà wí pé àfikún máa n bá ìṣọ̀rí-ọ̀rọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ.

6.0 **Ìbèèrè**

1. Fún ọ̀rọ̀-orúkọ ní oríkì, kí o fi ilò wọn hàn nínú ẹ̀hun
2. Ṣàlàyé ikọ̀kan ẹ̀yà ọ̀rọ̀-orúkọ wọ̀nyí, kí o kọ̀ àpẹ̀rẹ̀, mārùn-ún fún ikọ̀kan: ọ̀rọ̀-orúkọ aláijénìyàn, ọ̀rọ̀-orúkọ àfòyemọ̀, ọ̀rọ̀-orúkọ àsoyẹ̀, ọ̀rọ̀-orúkọ aṣàfihàn.
3. Ṣàlàyé bí a ṣe n lo àfòmọ̀ iwájú láti sèdá ọ̀rọ̀-orúkọ.

4. Àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ wo ni ọ̀rọ̀-orúkọ àyálò? Kọ̀ àpẹ̀rẹ̀ méwàá irú ọ̀rọ̀-orúkọ bẹ̀.
5. Lo àwọn ọ̀rọ̀ wònyí ní ipò olùwà àti ní ipò àbò atókùn: aféfé, ewé, òkúta, ìgbádùn, àìsàn.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Aladejana, F. (editor) (2014) *Yoruba Series Volume III*. Ìkẹ̀rẹ̀: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 2: Arópò-Orúkọ

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èròngbà

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

4.0 Ìdánilékò

4.1 Oríkì Àròpò-orúkọ

4.2 Àbùdá àdámò àròpò-orúkọ

4.3 Ìrísí àti Isé arópò-orúkọ

4.4 Arópò-orúkọ afarajórúkọ

4.5 Àfijọ arópo orúkọ afarajórúkọ àti ọ̀rọ̀-orúkọ

5.0 Ìsonísókí

6.0 Ìbéèrè

7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Ọ̀kan lára isòrí-ọ̀rọ̀ inú èdè Yorùbá ni arópò-orúkọ. Abala yíi ki oríkì arópò-orúkọ, àwọn àbùdá àdámò isòrí-ọ̀rọ̀ yíi, isé àti irísí rẹ̀ nínú afò geere. Síwájú sí i, abala yíi sọ nípa ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀rọ̀ kan tí wón ní àbùdá àfijọ̀ pèlú arópò-orúkọ àti ọ̀rọ̀-orúkọ, tí a torí bẹ̀ pè wón ní arópò-orúkọ afarajórúkọ.

2.0 Èròngbà

Abala yií yóò fún ọ ní imò láti lè sọ pàtó ohun tí arópò-orúkọ jẹ, yóò mọ àwọn àbùdá tí ó yà wọn sọtò lára àwọn isọrí-ọ̀rò yòókù, bèè ni yóò ẹ ẹ fún ọ láti sọ isẹ wọn àti irísí wọn nínú gbólóhùn Yorùbá.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

Ẹ àlàyé tí ó kúnni lójú nípa àbùdá arópò-orúkọ, irísí wọn àti iyàtò tí ó wà láàárín wọn àti ọ̀rò-arópò-orúkọ afarajorúkọ.

4.0 Ìdánilékò

4.1 Oríkì Arópò-orúkọ

Arópò-orúkọ ni ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀rò tí ó ní àbùdá ẹni àti àbùdá ọ̀pọ̀ tí à ń lò dípò orúkọ èniyàn tàbí ǹkan tí à ń sọ̀rò nípa rẹ̀.

4.2 Àbùdá Àdámò Arópò-orúkọ

Arópò-orúkọ ní àwọn àbùdá-àdámò tí ó yà wọn sọtò sí àwọn isọrí-ọ̀rò yóku nínú èdè Yorùbá. Àwọn àbùdá àdámò méjì tí wọn ní náà ni **àbùdá ẹni** àti **àbùdá ẹyọ/ọ̀pọ̀**.

a) Àbùdá ẹni: Arópò-orúkọ máa ń sàfihàn ẹni gan-an tí ọ̀rò tí à ń sọ jẹ mọ, yálà ẹni tí ó ń sọ̀rò, ẹni tí a ń sọ̀rò sí, tàbí ẹni tí a ń sọ̀rò nípa rẹ̀. Èdè Yorùbá ní àbùdá enikíní, ẹnikẹjì àti enikẹta.

i. Ẹnikíní ni eni gan-an tí ó ń sọ̀rò (tàbí àwọn gan-an tó ń sọ̀rò). Àwọn arópò-orúkọ tó tóka ẹnikíní ni **mo, mi, a, wa**. Bí apeṣere.

Mo lọ sí oko.

Adé sọ fún **wa**.

Mi ò ní gbà.

A máa jíṣẹ fún ọba

ii. Ẹnikẹjì: Ẹnikẹjì ni ẹni tí a dojú afò kọ, ó le jẹ ẹnikan tàbí èniyàn púpọ̀. Àwọn arópò-orúkọ ẹnikẹjì ni **o, ẹ, re/ẹ, yín**. Bí apeṣere.

O gbọ̀ bèè ní esi.

E wá gba owó ilé-iwé.

Olùkó rí i yín.

Olùkó sọ fún e tẹlẹ.

iii. Ẹnikẹta: Ẹnikẹta ni ẹni tí à n sọrọ nípa rẹ fún ẹnikẹji; ó le wà nítòsí tàbí kí ó sàiwà nítòsí. Ní pátó ẹnikẹta kí ẹni tí a dojú afọ kọ. Àwọn arópò-orúkọ ẹnikẹta ni: **ó, wón, wọn,un/ fáwẹ̀lì tí ó kẹ̀yìn ọ̀rọ̀-ìṣe.** Bí aṣẹrẹ:

Ó wà nínú kíláàsì.

Wón máa dé ní ọ̀la.

Adé jísẹ́ fún wọn.

Ọmọ yẹn gbe e.

Ọmọ yẹn rà á.

b). Àbùdá ẹyọ/ọ̀pọ̀: Nínú gírámà Yorùbá, arópò-orúkọ ní àbùdá aṣàfihàn bóyá ẹnikan ṣoṣo ni à n bá sọrọ tàbí èniyàn méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn ọ̀rọ̀ miiran wà tí a mọ̀ sí ọ̀rọ̀-orúkọ àṣoyé tó n sọ nípa iye nńkan, ṣùgbón àwọn ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ kò ní àbùdá ẹni. Àwọn ọ̀rọ̀ bíi ọ̀pọ̀, ọ̀pọ̀lopọ̀, ogunlógò, àimoye...abbl. Àwọn ọ̀rọ̀ wònyí kí í ẹ̀ arópò-orúkọ bí wọn tilẹ̀ ní àbùdá ọ̀pọ̀.

Àwọn arópò-orúkọ tó tọka sí ẹyọ ẹnikan tàbí nńkan ni

mi/mo, o, e, ó, un/fáwẹ̀lì tó kẹ̀yìn ọ̀rọ̀-ìṣe (ẹnikẹta ẹyọ ní ipò olùwà)

Àwọn tó tọka sí èniyàn méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ ni (arópò-orúkọ ọ̀pọ̀):

a, wa, e, wọn, yín, wón, rẹ/e

4.3 Ìrísí/ìṣe arópò-orúkọ

Ipò tàbí ìṣe tí ọ̀rọ̀ arópò-orúkọ bá ẹ̀ nínú gbólóhùn ni ó máa n sọ ìrísí rẹ̀. Ìrísí máa n dá lórí ìṣe bí olùwà, àbò tàbí ẹ̀yán. Àtẹ̀ isàlẹ̀ yí sàfihàn ìrísí ní ipò olùwà, àbò àti ẹ̀yán, bẹ̀ẹ̀ ni ó sọ ìrísí ní ipò ẹnikíní, ẹnikẹji àti ẹnikẹta.

	Ipò olùwà		Ipò àbò		Ipò ẹ̀yán	
	Ẹyọ	ọ̀pọ̀	ẹyọ	ọ̀pọ̀	ẹyọ	ọ̀pọ̀
Ẹnikíní	mo/mi	a	mi	wa	mi	wa
Ẹnikẹji	o	e	e/o	yín	rẹ/e	yín
Ẹnikẹta	ó	wọn	un	wọn	rẹ	wọn

Arópò-orúkọ ẹnikínní ẹyọ ní ipò olùwà tún máa n ní ìrísí tí ó yàtò sí mo/mi bí aṣájú ọ̀rọ̀-ìṣe /á/ àti /ò/ bá tẹ̀le. Àpẹ̀rẹ̀

Mà á gbe.

N ò ri.

Bákan náà, arópò-orúkọ ẹnikẹ̀jì olùwà /o/ ní ìrísí miiran bí aṣájú ọ̀rọ̀-ìṣe /a/ bá tẹ̀le. Àpẹ̀rẹ̀

Wà á bẹ̀bẹ̀.

Wà á gbà.

4.4 Arópò-orúkọ àfarajórúkọ

Méfà pére ní àwọn arópò-orúkọ àfarajórúkọ nínú èdè Yorùbá. Àwọn ni ọ̀rọ̀ tí ó ní àbùdá ẹ̀ni: ẹ̀nikínní, ẹ̀nikẹ̀jì àti ẹ̀nikẹ̀ta, tí wọn sì tún ní àbùdá ẹ̀yọ̀ àti ọ̀pọ̀ gégé bí a ṣe rí i lára arópò-orúkọ. Bákan náà wọn ní àbùdá/ìhùwàsí ọ̀rọ̀-orúkọ. Àfijọ̀ tí ọ̀rọ̀ wònyí ní pẹ̀lú arópò-orúkọ àti ọ̀rọ̀-orúkọ ni wọn fi n jẹ̀ arópò-orúkọ afarajórúkọ nínú gíràmà Yorùbá. Àwọn ọ̀rọ̀ náà ni ó wà ní àtẹ̀ isàlẹ̀ yíi:

	Ẹ̀yọ̀	Ọ̀pọ̀
Ẹ̀nikínní	èmi	àwa
Ẹ̀nikẹ̀jì	ìwọ̀	ẹ̀yin
Ẹ̀nikẹ̀ta	òun	àwọn

Àtẹ̀ yíi jọ̀ àtẹ̀ tí a fi júwe arópò-orúkọ nípa wí pé ó ní àfihàn ẹ̀ni, àti àfihàn ẹ̀yọ̀/ọ̀pọ̀. Bí wọn ṣe jọ̀ arópò-orúkọ náà ni wọn jọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ nípa ìhùwàsí wọn nínú ìhun gíràmà. Kí o wo ọ̀nà mélòò kan tí wọn fi jọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ.

i). Wọn ṣe é so pọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀-àsopọ̀ **àti** tí a fi n so ọ̀rọ̀-orúkọ pọ̀. Àpẹ̀rẹ̀:

Èmi àti ìwọ̀ fowó si lójó náà.

Ọba pe **òun àti ẹ̀yin** sí ipàdẹ̀ ilú.

Àwọn àti àwa ló pín owó náà.

ii). Ọ̀rọ̀ aṣẹ̀bèèrè **dà** àti **ńkọ̀** ṣe é lò pẹ̀lú ọ̀rọ̀ wònyí bí a ṣe n lò wọn pẹ̀lú ọ̀rọ̀-orúkọ.

Àpẹ̀rẹ̀

Ìwọ̀ ńkọ̀?

Àwọn dà?

Òun òkó?

iii). Àwọn ọ̀rọ̀ wònyí n̄ gba èyán bí ti àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ Yorùbá

Ìwọ kékeré yìí jẹ adúrú èbà yẹn.

Èmi omọ iyá aláró ló sọ bẹ̀.

Àwọn pupa yẹn wù mí.

Àwa ọ̀dọ̀ n̄ fẹ̀ àyípadà rere.

iv). Ohùn isàlẹ̀ orí ọ̀rọ̀-ìṣe olóhùn isàlẹ̀ máa n̄ yí padà di ohùn òkè bí ọ̀rọ̀ wònyí bá jẹ̀ àbò fún ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀.

Àpẹẹrẹ;

ta: Oníṣòwò yẹn **ta** àwọn aṣọ nàà lópò.

gbà: Ọba **gba** àwọn ọ̀dọ̀ ní àlejò.

pe: Olùkó **pe** àwa àti èyin tí e ṣèsè dé.

lù: Olópàá á **lu** iwọ̀ yìí ní àlùbami.

5.0 Ìṣonísókí

Arópò-orúkọ, bí abala yìí ṣe kọ̀ wa, jẹ̀ ọ̀wọ̀ ọ̀rọ̀ tí ó ní àbùdá ẹyọ̀ àti ọ̀pọ̀, tí ó sì tún ní àbùdá ẹ̀ni-ẹ̀nikínní, ẹ̀nikejì àti ẹ̀nikẹta. Wọn n̄ ṣìṣẹ̀ bí olùwà àti àbò ọ̀rọ̀-ìṣe, bẹ̀ ni wọn n̄ ṣìṣẹ̀ èyán. Írísí wọn máa n̄ yàtò ní ipò kòòkan. Bákan nàà ni ọ̀wọ̀ arópò-orúkọ àfarajórúkọ wà, wọn ní àbùdá tí wọn fì jọ arópò-orúkọ, wọn sì ní àbùdá/ìhùwàsí tí wọn fì jọ ọ̀rọ̀-orúkọ.

6.0 Ìbèèrè:

1. Ki oríkì arópò-orúkọ kí o sọ ìṣẹ̀ isòrí-ọ̀rọ̀ yìí nínú gírámà Yorùbá.
2. Ṣàlàyé àbùdá ẹ̀ni bí ó ṣe jẹ̀ mọ̀ arópò-orúkọ èdè Yorùbá.
3. Sọ ọ̀nà mètá tí arópò-orúkọ afarajórúkọ fì ní ìhùwàsí tí ó jọ̀ ti ọ̀rọ̀-orúkọ nínú gírámà Yorùbá.
4. Ya àtẹ̀ arópò-orúkọ aṣẹ̀yán àti aṣolùwà nínú èdè Yorùbá.

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 3: Èyánrúko/Èyán

1.0 Ifáàrà

2.0 Èròngbà

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Oríkì èyánrúko

4.2 Iṣé èyánrúko

4.3 Oríṣì èyánrúko

4.4 Ìbárarìn/ètò èyánrúko

5.0 Ìṣoníṣókí

6.0 Ìbéèrè

7.0 Ìwé itókasi

1.0 Ifáàrà

Abala idánilékòó yíí ni ó sòrò nípa àwọn ọ̀rọ̀ tí a fí n̄ yan ọ̀rọ̀-orúko láti sọ pátó nípa àwọn ọ̀rọ̀-orúko. Àwọn onímò èdà-èdè máa n̄ pe isòrí-ọ̀rọ̀ yíí ní èyánrúko tàbí èyán A ki oríkì èyánrúko, iṣé tí ó n̄ ṣe nínú afò geere, àti oríṣì èyánrúko tí ó wà nínú èdè Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Èròngbà abala yíí ni fún ọ̀ ní imò nípa èyánrúko. O máa kọ nípa oríkì èyánrúko, iṣé tí ó n̄ ṣe, àti bí a ṣe n̄ lò ó nínú afò geere, bèṣe ni o máa kọ nípa oríṣì èyánrúko tó wà.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

Ìṣòrí-òrò wo ni o mò gégé bí èyánrúko nínú èdè Yorùbá? Kí ni iṣé ìṣòrí yìí nínú gírámà?

4.0 Ìdánilékòó

Ìṣòrí-òrò tí a mò sí èyánrúko ṣe pàtàkì púpò nínú gírámà. Wòn máa n ṣiṣe pò pèlú òrò-orúko láti mú ìtumò òrò-orúko nínú afò geere yé olùgbó. Ní àwon èka-abala tí ó wà lábé abala yìí ni a ti ṣàlàyé kíkún nípa èyanrúko. Máa fi ara balè ka àlàyé tí a ṣe ní isàlè yìí.

4.1 Oríki Èyánrúko

Èyánrúko jé ọwọ̀ àwon ọrò tí à n ló láti sọ pàtó nípa ọrò-orúko. Èyánrúko máa n fí kún ìtumò ọrò-orúko kí ó le yé olùgbó yékéyéké ohun tí aṣafò n sọ nípa ọrò-orúko. Bí àpẹ̀rẹ̀

Olú ra aṣo **dúdú**.

Ọmọ **alágbèdẹ** pa ejò.

dúdú ni ó yán aṣo nínú àpẹ̀rẹ̀ kinní, ó jé kí a mọ ní pàtó irú aṣo tí Olú rà. Bákan náà, ọmọ le pò ní àdúgbò, ṣùgbón a mò dájú pé èyí tí ó jé ti **alágbèdẹ** (ọrò tó yan ọmọ) ló pa ejò. O máa ṣe àkíyèsí wí pé ọrò-orúko ni ó máa n ṣaájú tí èyán tí ó bá n yan an á tẹ̀le.

4.2 Iṣé èyánrúko

Oríki tí a fún èyánrúko ní abala **3.1** ti sọ iṣé tí èyánrúko n ṣe. Ó máa n fí kún ìtumò ọrò-orúko kí olùgbó le mọ pàtó ohun tí aṣafò n sọ nípa ọrò-orúko. Tí a bá wo àpẹ̀rẹ̀ méjì lábé **3.1**, a ó ri pé ní tòótó Olú ra aṣo, ṣùgbón èyánrúko **dúdú** jé kí a mọ irú aṣo tí Olú rà. Bákan náà, ọmọ kan pa ejò, èyánrúko **alágbèdẹ** sọ pàtó ọmọ tí ó pa ejò.

4.3 Oríṣi èyánrúko

Bí a bá wo àtúnpin èyánrúko, ó hàn gbangba pé oríṣíí ni èyánorúko. Ìkòkan wòn ni a ṣe àlàyé àti àpẹ̀rẹ̀ wòn ní isàlè yìí.

i). Èyán aṣàpèjúwe

Irúfẹ̀ ẹ̀yán yíí maá n sọ́ ìrísí ọ̀rọ̀-orúkọ tábí àbùdá pàtàkì kan tábí òmíràn lára ọ̀rọ̀-orúkọ. Àpẹ̀rẹ̀ ẹ̀yánrúkọ aṣàpẹ̀júwe ni **dúdú, funfun, gboṣoṣo, kékeré, rere, tuntun, nlá, burúkú, kúkúrú,** abbl

Adiyẹ́ **dúdú** fò lọ.

Aṣọ́ **tuntun** wù mí.

Adé bẹ́ iṣu **kékeré**.

ii). Ẹ̀yán aṣònkà

Ẹ̀yán aṣònkà wà fún kíkà nńkan. Mẹ́rin ni ẹ̀yán yíí pín sí; **onkàyé, àgbájo, ipín àti onkàpò.**

Àpẹ̀rẹ̀:

i. Onkàyé: méji, méta, mērin, méjo, mēsà-án, mēwàá

Àga **méji**

Iṣu **mērin**

Ewúré **mēwàá**

ii. Àgbájo; méjèjè, mètèṣta, mērèṣerin, māràrún, mēfèfà, méjèje

Àga **méjèjè**

Iṣu **mērèṣerin**

Iṣu **mārààùn**

iii. Ipín; méji-méji, méta-méta, mērin-mērin, méje-méje

Ọmọ́ **méji-méji**

Ilé **méta-méta**

Iṣu **mārùn-ún-mārùn-ún**

iv. Onkàpò; kejì, kẹta, kẹrin, kárùn-ún, kēsà-án, kẹwàá

Ọmọ́ **kejì**

Ilé **kẹta**

Mọ̀tò **kejilá**

iii). Ẹ̀yán aṣàfihàn

Ẹ̀yán yíí maá n ṣiṣẹ́ atọ́ka láti fi nńkan hàn olùgbọ́. Wọ́n kò pọ́ tó bẹ̀, àpẹ̀rẹ̀ wọ́n ni; **yíí, yen,**

wònyí, wònyen

Ilé **yíí**

Omo yẹn

Iṣu wònyẹn

iv). Èyán ajórúko

Èyán ajórúko, gégé bí orúko rẹ, jẹ ọrọ-orúko tí a fi yan ọrọ-orúko miiran. Méji ni irúfẹ èyán yìi pín sí. **Èyán ajórúko onibàátan** àti **èyán ajórúko alálàjẹ**

i) èyán ajórúko onibàátan

Àṣepò máa n wà ní ààrín ọrọ-orúko/arọpò-orúko ati èyán onibàátan tó n yàn án nípa wí pé lónà kínni ó n fi iní hàn, lónà kejì èwẹ o n fi ibárinpò ọrọ orúko àti èyán rẹ hàn. Àpẹẹẹ

Ìbátan nípa iní:

Ilé **Òjó**

Aṣo ọ **mi**

Èran **Délé**

Filà a **won**

Kóṣbù **oba**

Ajá **ode**

Àwọn èyán tí a pa láró nínú àpẹẹẹ yìi jẹ ẹnì tí ó ni nńkan tí ó jẹyọ ṣaájú won. Òjó tí ó jẹ èyán ni ó ni **ilé** tí ó jẹ ọrọ orúko tí èyán náà yán. Bákan náà, oba tí ó ṣiṣẹ èyán ni ó ni kóṣbù nínú àpẹẹẹ *Kóṣbù oba*.

Ìbátan nípa ibárinpò:

garawa **epo**

agolo **mílíkì**

rọbà **omi**

ikòkò **ẹwà**

ilé **ejó**

ojú **ọrun**

b: èyán ajórúko alálàjẹ

Oríṣií èyán yìi máa n tọka sí ohun kan náà ti ọrọ-orúko tí ó n yán tọka sí; àlájẹ ni èyán yìi jẹ fún ọrọ-orúko tó yàn. Àpẹẹẹ

iku **àlùmú-ún-tù**

ajé **ògúgúnísò**

owó **àpèkánukò**

ayé **àkámọrà**

Gégé bí iwọ gan-an á ti máa gbọ lẹnu àwọn elédè Yorùbá, èyánrúko tí a pa láró nínú àwọn àpẹẹẹ òkè yìi ṣe é lò dípò ọrọ-orúko tí won yán. Bí Yorùbá bá sọ pé **àlùmúntù**, ẹnì tí ó gbọ ọ ti

mọ pé ikú ni ó n sọrọ rẹ, bakan náà bí ẹni tí ó gbọ Yorùbá dáádáá bá gbọ **àpèkánukò**, ó ti mọ pé owó ni aṣafò n sọrọ rẹ. Àkíyèsí yìí ni a fi pe irú àwọn ẹyán wọnyí ní ẹyán alálàjẹ.

v; Ẹyán awẹ-gbólóhùn aṣàpẹjúwe

Odidi gbólóhùn tí ó di awẹ gbólóhùn nípa igbésíwájú ọrọ-orúkọ àti ifibò **tí** ni ẹyán awẹ-gbólóhùn aṣàpẹjúwe jẹ. Àpẹrẹ igbésíwájú ọrọ-orúkọ àti ifibò ‘tí’ ni a ẹ ní isàlẹ yí

Òjọ pa málúù.

Òjọ **tí ó pa málúù** wa nílẹ.

Málúù **tí òjò pa** tóbi púpọ.

Pípa **tí Òjọ pa málúù** tẹ wa lórùn.

Awẹ-gbólóhùn **tí ó pa málúù** yan Òjọ nítorí pé ó sọ pátó Òjọ tí a n sọrọ nípa rẹ. Tí a bá bèrè pé **Òjọ wo?** idáhùn rẹ máa jẹ **tí ó pa málúù**, a kò ní wulẹ ronú Òjọ miíràn. Bakan náà, bí a bá bèrè pé, **málúù wo?** A kò ní ronú málúù tí ó sọnù tàbí tí olè gbé lọ, **tí Òjọ pa** ni yòò jẹ idáhùn. Àwọn àpẹrẹ miíràn

Ìwé **tí Olá rà** wúlò púpọ.

Àlejò **tí ọba gbà sí ilú** mọ iwé púpọ.

Iṣẹ **tí ọmọ náà n ẹ** ní èrè.

tí ni atókùn awẹ-gbólóhùn aṣàpẹjúwe tí a fi yan ọrọ-orúkọ, sùgbọn **tí** yíí le ṣàlẹyọ nínú ẹhun tí ó ní irú ẹyán yí. Bí àpẹrẹ:

ẹni tí a fẹ la mọ / ẹni afẹ la mọ.

ibi tí ẹ fi mí sí ni mo wà / ibi ẹ fi mí sí ni mo wà.

4.4 Ìbárarìn/ètò ẹyánrúkọ

Ẹyán le pé méjì, méta tàbí jù bèẹ lọ láti yán ẹyọ ọrọ-orúkọ kan ṣoṣo nínú afọ geere. Sùgbọn ó ní bí ẹyán wọnyí ẹ gbọdò tẹlẹ ara wọn láti ẹ àgbékalẹ afọ tó jẹ aṣeégbà. Bí àpẹrẹ, ọrọ-orúkọ àti ẹyán tí a kọ àpẹrẹ rẹ sí isàlẹ yíí kò ní ètò

*Ajá yẹn dúdú náà kékeré ni mò n wí.

Sùgbọn bí a bá tún ọrọ wọnyí tò, ibárarìn wọn yòò mú afọ aṣeégbà jáde. Kí a wo àtúntò yíí:

Ajá dúdú kékeré yẹn náà ni mo n wí

Bámgbóṣe (2014:127) ẹ àgbékalẹ ètò tẹlẹntẹlẹ isàlẹ yíí.

Ọrọ-orúkọ [ajórúkọ] [aṣàpẹjúwe] [aṣònkà] [awẹ-gbólóhùn] [aṣàfihàn] [atọka-aṣàfihàn].

èy1

èy2

èy3

èy4

èy5

ey6

Kí a wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ isàlẹ̀ yìí:

Aja [dú dú] [méri] [tí wón rà ní èsì] [yẹn] [nàà] ti dàgbà.
1 2 3 4 5

Aṣàpẹ̀júwe àti asònkà le gba ipò ara wón, bi apeere

Aja [méri] [dú dú] [tí wón rà ní èsì] [yẹn] [nàà] ti dàgbà.
1 2 3 4 5

5.0 Ìṣonísókí

Ohun tí abala idánilékòyò yìí fi yé ọ pò diẹ nípa èyánrúko/èyán O ti máa mò báyií wí pé èyánrúko máa n fí kún itumò ọ̀rọ̀-orúko, èyán máa n sọ pátó nípa ọ̀rọ̀-orúko tí ó yán. Bákan náà o kà wí pé oríṣííríṣíí ni èyánrúko inú èdè Yorùbá, bí o ẹ̀ rí aṣàpẹ̀júwe ni o rí asònkà, aṣàfihàn abbl. Rántí pé èyán ní ètò ibárarinpò nínú afò geere, ó ní bí wón ẹ̀ gbọ̀dọ̀ tẹ̀lé ara wón ní sísẹ̀-n-tẹ̀lé.

6.0 Ìbèèrè

1. Fún èyánrúko ní oríkì, kí o sọ iṣẹ̀ rẹ̀ nínú afò geere.
2. Ṣàlàyé kíkún nípa èyán asònkà èdè Yorùbá.
3. Irú èyánrúko wo ni a mò sí èyán awé-gbólóhùn aṣàpẹ̀júwe.
4. Sọ ni kíkún nípa èyán ajórúko.
5. Wo àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yìí kí o ẹ̀ ọ̀kọ̀sílẹ̀ èyán tí ó wà níbẹ̀, kí o sọ èyà èyán tí wón jẹ̀:
  - i. Ọmọ ọba ra ẹ̀ṣin funfun.
  - ii. Iṣu méré̀rẹ̀rin ni kí o kó wá.
  - iii. Ọmọ yẹn ya ipáñle.
  - iv. Ìyá arúgbó náà kígbẹ̀ “ayé àkámọ̀rà.”
  - v. Iṣé yìí le púpò.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 4   ÒRÒ-ÌŞE

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbèèrè Ìşaájú

4.0   Ìdánilékòó

4.1   Oríkì òrò-ìşe

4.2   Işé òrò-ìşe

4.3   Oríşìí òrò-ìşe

5.0   Ìşonísókí

6.0   Ìbèèrè

7.0   Ìwé itókasi

1.0 Ìfáàrà

Abala yíí dá lórí ìşorí-òrò òrò-ìşe nínú èdè Yorùbá. Pàtàkì ni ìşorí-òrò yíí nínú gíràmà nítorí işé pàtàkì tí ó n şe nínú afò geere. A şe àlàyé işé òrò-ìşe àti oríşìí òrò-ìşe inú èdè Yorùbá ní isàlè yíí. Kí o fi ara balè ka abala ìdánilékòó yíí dáadáa láti ní imò kíkún nípa òrò-ìşe

2.0   Èròngbà

Àfojúsun rẹ nínú abala ìdánilékòọ̀ yí ni láti ní ìmò tó jinlẹ̀ nípa ìsòrí-òrò ọ̀rò-ìṣe. Lẹ́yìn tí o bá ti ka abala yí tán, ó yẹ kí o le sọ ohun tí ọ̀rò-ìṣe jẹ àti ìṣe tí o n ẹ, kí o sì le ẹ àlàyé kíkún nípa oríṣíí ọ̀rò-ìṣe tó wà nínú èdè Yorùbá

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

Kí ni ọ̀rò-ìṣe? Ìṣe wo ni ìsòrí-òrò yí n ẹ nínú gíràmà? Dárúkọ ẹ̀yà m̀erin tí a lè bá padé nínú ìsòrí-òrò yí, kí o kọ àpẹ̀rẹ̀ wọn jáde.

4.0 Ìdánilékòọ̀

Inú abala yí ni o ti máa kọ nípa ohun tí ọ̀rò-ìṣe jẹ àti ìṣe tí ó n ẹ nínú afọ̀ geere. O máa kékòọ̀ b́akan náà nípa ẹ̀ya ọ̀rò-ìṣe

4.1 Oríkì ọ̀rò-ìṣe

Ọ̀rò-ìṣe ni ọ̀pọ̀ tàbí aṣekókó gbólóhùn. Ó jẹ ọ̀pọ̀/aṣekókó nítorí pé òun ni àwọn ọ̀rò inú gbólóhùn rọ̀ mọ̀ láti gbé èrò kíkún jáde.

4.2 Ìṣe ọ̀rò-ìṣe

Ọ̀rò-ìṣe máa n sọ ohun tí olùwà ẹ̀ tàbí ohun tí ó selẹ̀ sí i, bẹ̀ẹ̀ ni ó máa n sọ ohun tí ó selẹ̀ sí àbò nínú gbólóhùn b́akan náà. Ọ̀rò-ìṣe ni ó n ẹ atọ̀nà fún èrò kíkún nínú afọ̀ geere. Afọ̀ kò le è ní ìtumọ̀ bí kò bá sí ọ̀rò-ìṣe. Bí àpẹ̀rẹ̀,

Ọ̀ḍe ( ) ẹ̀ran ní oko

Àyè ọ̀rò-ìṣe ni a kálé mọ̀, àìsí ọ̀rò-ìṣe ni àyè rẹ̀ ni afọ̀ náà kò fí ní ìtumọ̀. Bí a bá fí ọ̀rò b́í **pa, rí, lé** tàbí ọ̀rò-ìṣe tí ó bá àyè tó sọfo mu sí àyè náà, ìtumọ̀ yóò jáde.

Ọ̀ḍe **pa** ẹ̀ran ní oko

Ọ̀ḍe **rí** ẹ̀ran ní oko

Ọ̀ḍe **lé** ẹ̀ran ní oko

Èrò kíkún jẹ jáde nínú ikòọ̀kan gbólóhùn òkè yí nítorí ọ̀rò-ìṣe tí ó wà nínú wọn.

4.3 Oríṣíí ọ̀rò-ìṣe

i. Agbàbò/aláìgbàbò

Ọrò-ìṣe agbàbò ni ọwọ ọrò-ìṣe tí ó máa n ní àbò. Èyí tùmò sí wí pé ọrò-orúkọ tàbí arópò-orúkọ máa n jẹyọ tẹlẹ wọn bí a bá ti lò wọn nínú afọ. Ọrò-ìṣe agbàbò pò reṣeṣe nínú èdè Yorùbá. Irú wọn ni: **jí, rà, tà, gbé, pa, mò, gé, fò, gbà, fọ, tan, san, bè, gbe, dá, kó, jẹ** abbl.

Kí o wo àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yìi:

Ọmọ náà **jí** owó ọgá rẹ.

Ìjọba **san** owó oṣù àwọn ọ̀sìṣẹ́.

Ọmọ náà **gbé** igi lé èjìkà.

Rájì **dá** oko iṣu.

Reṣírí **fọ** fèrè.

Mo **tan** fitílà.

Gbogbo ọrò-ìṣe inú gbólóhùn méfèfèfà ló gba àbò. Ọrò-orúkọ ni àbò wọn.

Àwọn ọrò-ìṣe **aláìgbàbò** ni ọwọ àwọn ọrò-ìṣe ti kì í gba àbò nínú afọ geere. Wọn máa n sọ ohun tí olùwà ṣe tàbí ohun tí ó ṣelẹ̀ sí olùwà. Àpẹrẹ irú ọrò-ìṣe báwònyí ni:

wá, lọ, gbọ̀n dun, mó, dé, jókòó, le, hàn, gò, gan, kún,

Wo àpẹrẹ ilò wọn nínú gbólóhùn

Adé n **gbọ̀n** riri.

Abọ naa **mó** tónítóní.

Mo **jókòó** jẹjẹ.

Oyin **kún** si i létí.

Ó **hàn** kedere.

Ọrò-orúkọ kò tẹlẹ̀ àwọn ọrò-ìṣe wònyì torí pé wọn kò le gba àbò. Àpónlẹ̀ (àpólà àpónlẹ̀) ni a lò pẹ̀lú wọn.

ii. Ọrò-ìṣe ẹ̀lẹ̀là/oníbò

Ọrò-ìṣe ẹ̀lẹ̀là ni irúfẹ̀ àwọn ọrò-ìṣe tí ó le dá dúró bí ẹyọ ọrò-ìṣe, tí ó tún ṣe é pín sí méjì láti gba ọrò-orúkọ ní àárín. Wo àpẹrẹ̀ isàlẹ̀ yìi:

a) Wọn **reṣe**.

Wọn **rẹ** Olú **jẹ**.

b) Adé **fi**hàn níbè.

Adé **fi** Táiwò **hàn** níbè.

Wo àwọn àpééré miíràn

pàdé, bùkù, òmù, bawí, patì, bèwò, tǎnjẹ, bùsẹ, fàya, gbàgbọ, tunṣe, yípo

Wo àpééré ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí bí a ṣe lò ó:

Wọn kò **bawí**.

Wọn kò **bá** ọmọ náà **wí**.

Olú **gbàgbọ**.

Olú **gba** ọ̀rọ̀ mi **gbọ**.

Ìjọba ti **pátì**.

Ìjọba ti **pa** ọ̀nà yẹn **tì**.

Ní púpọ̀ ìgbà bí a bá dá ìpín kọ̀ọ̀kan ọ̀rọ̀-ìṣe ẹ̀lẹ̀là lò, afọ̀ le sàì jẹ̀ àìṣeégbà tàbí kí ó sàìní ní ìtumọ̀ tí a ní lọ̀kàn. Bí àpééré:

*Ìjọba ti **pa** ọ̀nà yẹn

?Ìjọba ti **ti** ọ̀nà yẹn

Afọ̀ tí a fi iràwọ̀ sí kò bétí mu, kò ṣe é gbà torí **pa** àti ọ̀nà ko ṣiṣẹ̀ papọ̀, bèẹ̀ ni kò sáfihàn **pati**.

Bákan náà èyí tí a fi àmì ibeèrè sí kò ní ìtumọ̀ tí ó ní í ṣe pẹ̀lú **pati**.

iii). Ọ̀rọ̀-ìṣe àkànmórúkọ

Irúfẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí jẹ́ ọ̀rọ̀ tí a sẹ̀dá nípa àkànpo ọ̀rọ̀-ìṣe àti ọ̀rọ̀-orúkọ. Wọn sáà maa ní ní sílẹ̀bù méjì (tàbí jù bèẹ̀), kò sí èyí tí ó ní sílẹ̀bù kan soso. Àpééré

ṣíwọ < **ṣi ọwọ**

gbese < **gbé ẹsẹ**

lajú < **la oju**

Àwọn àpééré ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí miíràn ni:

jòkó, subú, kiri, gbúròó, rántí, gbàgbé, fòòró, retí, jẹwọ, parí, dáké, búra abbl.

Kí í ṣe gbogbo ọ̀rọ̀-ìṣe àkànmórúkọ ló ṣe é pin bí a ṣe ri i lòké. Ìtumọ̀ á sọ̀nù bí a bá pín wọn. Bí àpééré:

rántí < ***rán etí**

parí < ***pa orí**

jòkó < ***jó òkó**

iv). Ọ̀rọ̀-ìṣe aláṣẹ̀padà

Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó wà lábẹ̀ irúfẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe yìí ni a máa ń ṣe àtúnṣe wọn nínú gbólóhùn kan náà. Ọ̀ máa ń jẹyọ ní ẹ̀mẹ̀jì, ọ̀rọ̀-orúko tàbí àpólà-orúko á jẹyọ láàárín wọn. Àpeṣere wọn ni:

se, kù, fẹ, dá, rò, mò

Kí a wò wọn nínú gbólóhùn bí a ṣe lò wọn:

Ó **ku** Olú **ku** ìwà rẹ.

Ẹ **rò** wa **ro** ire.

Olùkọ́ **dá** àwọn akẹ̀kọ́ **dá** iṣẹ̀ náà.

Ìwọ ni wọn **mò** mí **mò**.

v). Ọ̀rọ̀-ìṣe aláílẹ̀ni

Arọ̀pò-orúko ẹyọ ẹnikẹta ní ipò olùwà ni irúfẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe yìí máa ń bá ṣiṣẹ̀. Ní púpọ̀ ìgbà ni a máa ń lò wọn pèlú arọ̀pò-orúko yìí nínú afò geere. Àpeṣere àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bẹ̀ẹ̀ ni:

wù, sù, kin, tó, pẹ, dájú, yà, han

Ó **wù** mí kí n di olówó.

Ó **yà** Ọ̀jọ̀ lẹnu.

Ó **han** gbangba pé olè ni ọmọ náà.

Ó **dùn** mọ mi.

Ó **dájú** pé ọla yòò dára.

Ó **pẹ** kí olùkọ́ tó dé.

vi). Ọ̀rọ̀-ìṣe aṣẹ̀bẹ̀rè

Gégẹ̀ bí orúko irúfẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe yìí, a máa ń lò ó láti ṣe ìbẹ̀rè ni. Méjì pére ni ọ̀rọ̀-ìṣe yìí nínú èdè Yorùbá. Méjèjèjì náà ni **dà** ati **ńkọ́**. Bí àpeṣere

Olú **dà**

Ilé **ńkọ́**?

Owó **dà**

Ọmọ **ńkọ́**?

Ìwọ **dà**

Èmi náà **ńkọ́**?

vii). Ọ̀rọ̀-ìṣe aṣàpẹ̀júwe

Ìrísí tàbí àwòmọ̀ ẹ̀nìyàn tàbí ǹnkan ni ọ̀rọ̀-ìṣe yìí máa ń júwe. Wo àpeṣere isalẹ̀ yìí:

Asọ náà **pupa**.

Igi yẹn **gùn** dáadáa.

Àwọn àpẹẹrẹ irúfẹ ọ̀rọ̀-ìṣe yìí ni: **tééré, funfun, tóbi, ga, fẹ, dáara, rẹwà, kúrú, dùn, dán, burú**

vii). Ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò

Irúfẹ ọ̀rọ̀-ìṣe yìí fí àyè sílẹ̀ fún olùwà àti àbò ọ̀rọ̀-ìṣe láti gba ipò ara wọn. Àpẹẹrẹ:

Olùkó **bínú** <-> Inú **bí** olùkó.

Ọmọ yẹn n **jiya** <-> Ìyà n **jẹ** ọmọ yẹn.

Adéolú **bèrù** <-> Èrù **ba** Adéolú.

Aláìgbòrán ọmọ a máa **tòsì** <-> Ọ̀sì a máa **ta** aláìgbòrán ọmọ.

Dókítà n **kánjú** <-> Ojú n **kán** dókítà.

5.0 Ìṣonísókí

Tí a bá ka abala yìí dáadáa, a máa rí oríki ọ̀rọ̀-ìṣe àti ìṣe rẹ̀ nínú afọ̀ geere. Bákan náà ni abala yìí sọ̀rọ̀ nípa orísíí àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó wà nínú èdè Yorùbá. Wo àpẹẹrẹ̀ tí ó wà lábẹ̀ ìsòrí/orísíí kòòkan.

6.0 Ìbèèrè

1. Fún ọ̀rọ̀-ìṣe ni oríki, kí o ṣàlàyé ìṣe ìsòrí-ọ̀rọ̀ náà nínú gírámà Yorùbá.
2. Ṣàlàyé iyàtò tó wà ní àárín ọ̀rọ̀-ìṣe agbábò àti aláìgbàgbò.
3. Ṣe àkojádé ọ̀rọ̀-ìṣe alápèpadà máàrùn-un kí o lò wọn nínú gbólóhùn.
4. Irúfẹ ọ̀rọ̀-ìṣe wo ni àkànmórúkọ? Ṣe àkojádé mọwáá irú ọ̀rọ̀-ìṣe yìí.
5. Kọ̀ mǎrùn-ún éyá ọ̀rọ̀-ìṣe èyà ọ̀rọ̀-ìṣe asolùwàdàbò. Lo ikòkan wọn nínú gbólóhùn.

7.0 Ìwé ìtókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 4   ÒRÒ-ÀPÓNLÉ

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbèèrè Ìṣaájú

4.0   Ìdánìlẹ̀kòọ̀

4.1   Oríkì àpónlé

4.2   Isẹ̀ ọ̀rò àpónlé

4.3   Orísíí ọ̀rò àpónlé

4.4   Ọ̀rò àpónlé aṣáájú ìṣe

4.5   Ọ̀rò àpónlé akéyìn ìṣe

5.0   Ìṣonísókí

6.0   Ìbèèrè

7.0   Ìwé ìtókasi

1.0   Ìfáàrà

Abala yìí dá lórí àwọn ọ̀rò tí ó n ṣiṣẹ̀ àpónlé ọ̀rò-ìṣe. O máa kà nípa ìṣẹ̀ tí ìṣòrí-ọ̀rò yìí n ṣe, àti àyè tí wọn ti n jẹyọ̀ nínú afẹ̀ geere.

2.0   Èròngbà

Akéèkò maa kó nípa ìsòrí-òrò tí a mò sí òrò-àpónlé. Iṣẹ̀ àpónlé ni ìsòrí-òrò yìí n Ẹ̀ nítorí pé ó n Ẹ̀ ṣiṣẹ̀ àpónlé fún òrò-iṣe. Ní òpin abala yìí, akéèkò maa le júwe irú àwọn òrò tó n Ẹ̀ ṣiṣẹ̀ àpónlé, àti bí wọn Ẹ̀ n jẹyọ Ẹ̀ aájú àti kẹ̀yìn òrò-iṣe tí wọn Ẹ̀ àpónlé fún.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

Kí ni òrò-àpónlé? Ṣàlàyé iṣẹ̀ wọn nínú gíràmà. Àwọn wo ni òrò-àpónlé aṣáájú iṣe, àwọn wo ni akẹ̀yìn iṣe?

4.0 Ìdánílẹ̀kò

Òrò-àpónlé maa n jẹyọ dáadáa nínú afò geere nítorí pé ó maa n fi kún ìtumò òrò-iṣe kí olùgbò le rí àrídájú ohun tí aṣafò n wi. Òrò-iṣe ni kókó gbólóhùn, àwọn òrò-àpónlé n jẹ kí kókó ohun tí òrò-iṣe n wí ní ìtumò kíkún nínú afò,

4.2 Iṣẹ̀ òrò-àpónlé

Iṣẹ̀ afikún àlàyé tàbí ìtumò sí òrò-iṣe ni iṣẹ̀ àpónlé. Òrò-iṣe ni ó n ba ṣiṣẹ̀, kò lè ṣiṣẹ̀ kíkún láìṣe pé ó sòrò nípa òrò-iṣe. Torí pé iṣẹ̀ afikún sí ìtumò tàbí afikún àlàyé nípa òrò-iṣe ni iṣẹ̀ àpónlé, àwọn onímò èdè miiran pé é ní ẹ̀yánṣe (ẹ̀yán òrò-iṣe). Bákan náà a tún maa n pè wọn ní aṣèrànwó òrò-iṣe. Orúkọ yòówù tí a le pè é, òrò-àpónlé maa n fi kún ìtumò òrò-iṣe ni. O maa kà nípa àwọn tó n Ẹ̀ aájú òrò-iṣe àti àwọn tó n kẹ̀yìn òrò-iṣe

4.3 Oríṣíí Òrò-àpónlé

Òrò-àpónlé eléyọ òrò wa, bẹ̀è ni a ní àpónlé tí ó ju eyọ òrò lọ, èyí ni a pè ní àpólà-àpónlé (iṣẹ̀ wà lórí èyí níwájú). Òrò-àpónlé eléyọ òrò pín sí oríṣíí méjì: òrò-àpónlé aṣáájú iṣe àti òrò-àpónlé akẹ̀yìn iṣe.

4.4 Àpónlé aṣáájú iṣe

Àpónlé aṣáájú iṣe maa n jẹyọ ní àárín olùwà àti òrò-iṣe, ṣùgbón òrò-iṣe tí ó tẹ̀lẹ̀ ni ó n bá ṣiṣẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀,

Olú Ẹ̀ èdè.

Ọ̀rò àpónlẹ̀ inú gbólóhùn yíí ni **şşşş**, ó jẹ́ kí a mò nípa àkókò dídé Olú. Àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ mǐràn ni **gbodò**, nínú àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ isàlẹ̀ yíí:

Ọ̀jọ́ **gbodò** sanwo.

gbodò nínú àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ yíí jẹ́ kí a mò pé Ọ̀jọ́ kò tìlì sanwó, àti ní pàtàkì ọ̀rò iyàn sì ni láti sanwó.

Ọ̀rò-àpónlẹ̀ àsàájú ìşẹ̀ pọ̀ nínú èdè Yorùbá. Lára wọn ni:

yòò, máa, kókó, tilẹ̀, ń, tètè, jàjà, dédé, şáá, jùmò, pàpà, kúkú, abbl.

Wo àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ mèlòò kan nínú wọn nínú gbólóhùn wònyí:

Mo **tètè** dé.

Adé **şáà** gbọ́.

Olúkọ́ **yòò** wá ní ọ̀la.

Mo **ń** sọ̀rò lówó.

Olú ni ó **kókó** gbọ́.

Ọ̀rò àpónlẹ̀ àşáájú ìşẹ̀ le ju ẹyọ ọ̀rò kan lọ nínú gbólóhùn. Bí àpẹ̀ẹ̀ẹ̀,

Olú **şáà tètè** dé ní tirẹ̀.

Adé ló **kókó máa ń** dé.

4.5 Àpónlẹ̀ Akéyìn-ìşẹ̀

Ọ̀rò àpónlẹ̀ akéyìn ìşẹ̀ máa ń jẹyọ̀ tẹ̀lẹ̀ ọ̀rò-ìşẹ̀ nínú afò geere. Wọn kò fi bèè pọ̀ bí i ti ọ̀rò-àpónlẹ̀ àşáájú ìşẹ̀. Gégé bí a ti sọ̀ şáájú wọn máa ń şèrànwọ̀ fún ọ̀rò-ìşẹ̀ nípa ìşàfihàn sí itumọ̀ wọn.

Àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ wọn ni

rí: Mi ò gbọ́ **rí**.

rará: Olú kò wá **rará**.

şé: Mò ń bọ̀ **şé**.

mọ: Olúkọ́ kò fẹ́ rí ẹ̀ **mọ**.

wàyí: Ó sù mi **wàyí**.

Gégé bí ọ̀rò àpónlẹ̀ àşáájú ìşẹ̀, ọ̀rò àpónlẹ̀ akéyìn ìşẹ̀ méjì tàbí jù bèè lọ le jẹyọ̀ nínú gbólóhùn kan.

Mi ò fẹ́ **mọ rará şé**.

A kò gbọ́ bèè **rí rará**.

Àkíyèsí kan pàtàkì tí ó tọ́ láti mẹnù bà nípa àpónlẹ̀ àşáájú ìşẹ̀ àti akéyìn ìşẹ̀ nípé àwọn méjéèjì le jẹ yọ nínú gbólóhùn kan náà. Àpẹ̀ẹ̀ẹ̀

Olú máa **kúkú tètè dé sẹ́.**

Işé yíi **gbọ̀dọ̀ tètè parí sẹ́.**

Olú kò **kúkú şẹşẹ́ máa şe bẹ̀è rárá sẹ́.**

5.0 Ìsonísókí

Kókó tí abala idánilékòyọ̀ yíi fi yé wa ni pé isòrí-òrò (àti àpólà) wà tí ó n şişẹ́ àpónlé lèdè Yorùbá. A pè wón ní àpónlé-işe tàbí èyánşe (èyán òrò-işe). Bí wón ti le jẹyọ şaájú òrò-işe náà ni wón le jẹyọ kẹyìn/lẹyìn òrò-işe.

6.0 Ìbèèrè

1. Kọ òrò àpónlé aşáájú işe mẹwàá kí o lò wón nínú gbólóhùn.
2. Şe àlàyé kíkún lóri işe àpónlé nínú gírámà.
3. Fi àpẹrẹ gbólóhùn mẹrin júwe òrò-àpónlé akẹyìn işe

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 5   ÒRÒ-ASOPÒ àti ÒRÒ-ATÓKÙN

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbéèrè Ìṣaájú

4.0   Ìdánìlékòó

4.1   Òrò asopò

4.1.1   Oríkì òrò-asopò

4.1.2   Iṣé òrò-asopò

4.1.3   Iṣé òrò asopò

4.2   Òrò-atókùn

4.2.1   Oríkì òrò atókùn

4.2.2   Ìrísí òrò atókùn

4.2.3   Iṣé òrò atókùn

5.0   Ìṣonísókí

6.0   Ìbéèrè

7.0   Iwe Ìtókasí

1.0   Ìfáàrà

Abala idánilékòò yíi ni a ti sòrò nípa isòrí-òrò mejì: òrò-asopò àti òrò-atókùn. A pa wòn pò fun idánilékòò ní abala yíi nítorí pé lónà kínní, àwọn òrò tí ó wà lábẹ́ isòrí kòòkan kò pọ rará, lónà kejì isẹ girámà ni ẹyà kòòkan n ẹ. Nínú abala yíi ni a ti máa ẹ àfihàn wòn àti isẹ tí wòn n ẹ.

2.0 Èròngbà

Ohun tí a fẹ kí o wò ni isẹ àwọn isòrí-òrò mejì tí a dárúkọ lókè yíi n ẹ nínú girámà. A máa ẹ afihan won ki, kí o le mò wòn dunjú, kí o sì le ẹ àlàyé kíkún nípa wòn.

3.0 Ìbèèrè Ìsaájú

- i) Kí ni òrò-asopò nínú èdè Yorùbá? Kí ni isẹ wòn?
- ii) Šàlàyé nípa òrò-atókùn èdè Yorùbá kí o kọ àpẹẹrẹ wòn jáde.

4.0 Ìdánilékòò

Kókó tí abala isẹ yíi dá lé lórí ni àlàyé nípa òrò-asopò àti òrò-atókùn. O máa mò àwọn òrò tí ó wà lábẹ́ ikòòkan isòrí-òrò mejèjèjì, bèè ni o máa mò isẹ wòn àti bí a ẹ n lò wòn nínú afò.

4.1 Òrò-asopò

Òrò-asopò ni a kókọ gbájú mò ni abala yíi.

4.1.1 Oríkì òrò-asopò

Òrò-asopò jẹ isòrí-òrò tí a fí n so òrò tàbí gbólóhùn pò nínú afò geere. Ní patò òrò asopò máa n so:

- i. **Òrò-orúkọ mejì pò:** Olùkọ **àti** akékòò sísẹ papò.
- ii **Òrò-orúkọ pèlú àpólà orúkọ** Bàbá **àti** àwọn omọ rẹ n bọ.
- iii **Àpólà atókùn mejì:** Ìpàdé máa wà ní ọla **àti** ní ọtúnla.
- iv **Gbólóhùn mejì (tàbí ju bèè lọ):** Adé lọ láyò, ó dé láyò sùgbón kò mú nńkanka bọ.

4.2.2 Àfihàn òrò-asopò

Òrò-asopò kò pọ nínú girámà Yorùbá, pére ni wòn. Àwọn ni:

àti, pèlú, òun, sùgbón, tàbí, (àbí) àmó, àfi, sì.

Àwọn tí a n lò láti so ẹyọ òrò tàbí àpólà pò ni:

àti, pèlú, òun, tàbí (àbí)

Àwọn tí a n ló láti so gbólóhùn pò ni:

ṣùgbón, àmọ, sì, tàbí/àbí, àfi

4.2.3 Iṣẹ̀ ọ̀rọ̀-asopò

Gégé bí àlàyé tí ó wà ní òkè yìí, síso wúnrèn tàbí ẹhun pọ ní iṣẹ̀ ọ̀rọ̀-asopò. Àwọn ẹhun tí ó dọgba tàbí tí ó jẹ ojúgbà ara wọn ni a n fi ọ̀rọ̀-asopò so pọ̀ mọ̀ ara wọn. Bí àpeṣe, ọ̀rọ̀-orúkọ méjì ẹ̀ é so pọ̀, àpólà méjì tí iṣẹ̀ wọn dọgba nínú gírámá ẹ̀ é pọ̀ (bí àpeṣe àpólà-orúkọ méjì ẹ̀ é so pọ̀, àpólà atókun méjì ẹ̀ é so pọ̀). Bákan náà ọ̀rọ̀ asopò le so gbólóhùn pọ̀. Síwájú sí i kí ó yé ọ̀ pé ọ̀rọ̀-asopò kò le so ọ̀rọ̀ méjì tàbí ẹhun méjì tí kò dọgba, tàbí tí kì i ẹ̀ ẹ̀ ojúgbà ara wọn pọ̀. Bí àpeṣe, ọ̀rọ̀-asopò kò le so ọ̀rọ̀-orúkọ pọ̀ mọ̀ ọ̀rọ̀-iṣe, tàbí kí ó so àpólà-orúkọ mọ̀ gbólóhùn.

Wo àwọn àpeṣe ilò ọ̀rọ̀-asopò nínú gbólóhùn isalẹ̀ yìí:

ati: Olú **àti** Ilòrí n bọ ní ọ̀la.

Ewúré dúdú **àti** àguntàn dúdú ni ifá gbà.

Adéolú ra bàtà **àti** aago.

pèlú: Èmi **pèlú** wọn la máa ẹ̀.

Àwa **pèlú** ẹ̀ yóò jèrè iṣe náà.

Ọ̀mọ̀ yẹn **pèlú** àwọn ọ̀bí ẹ̀ ẹ̀ gun òkè lọ.

òun: Ọ̀jọ̀ **òun** ọ̀mọ̀ ẹ̀ ló wá.

Iṣe **òun** iṣe kì i ẹ̀ ẹ̀ ọ̀mọ̀ iyá.

Adé **òun** Ayò ọ̀mọ̀ ọ̀ba jà ní ilé ẹ̀jọ̀.

tàbí/àbí: Lòòótọ̀ a n lo tàbí/àbí láti so ọ̀rọ̀ pọ̀, amọ̀ sá, itumò iyapa ni àsopò náà máa n mú jáde. Itumò kí a gbájúmọ̀ ọ̀kan ṣoṣo ló máa n ní dípò kí a gbájúmọ̀ nńkan méjì tí a so pọ̀. Wo àpeṣe isalẹ̀ yìí. Ní púpọ̀ igbà ni a máa n lo yálà pèlú ọ̀rọ̀-asopò yìí.

tàbí Ẹ̀ fún mi ní ilá **tàbí** ègúsí.

Ènìyàn yóò mú ọ̀kan lára iṣe **tàbí** iṣe.

Yálà Olú **tàbí** ọ̀mọ̀ ọ̀dọ̀ ẹ̀ ló ba ẹ̀ ẹ̀ jẹ̀.

ṣùgbón: Ọ̀jọ̀ sanwó **ṣùgbón** kò pé.

Ọ̀mọ̀ náà rí mi **ṣùgbón** kò kí mi.

A kò jà **ṣùgbón** ó n rojọ̀ mi kiri.

àmọ: Mo rí ọmọ yẹn **àmọ** mi ò ba sọrọ.
 Ọba fún ní ìmòrán **àmọ** kò gba ìmòrán náà.
 Àwọn ọdọ bẹ ìgbìmọ **àmọ** ìgbìmọ kò jálẹ.

si: Maa lọ maa **si** se bí ẹ ti wí.
 Adéòjọ gbàdúra ó **si** gbààwẹ fún orífire.

àfi: Mi ò ní wá **àfi** bí ẹ bá fowo ránşé.
 Ọmọ ọba yòò wá **àfi** bí ẹ kò bá pè é.
 Adéolá kò ní sùn **àfi** bí mòmọ rẹ bá bẹ ẹ.

4.2 Oríkì ọrọ atókùn

Ọrọ-atókùn ni àwọn ọrọ tó n şe àfihàn ọrọ-orúkọ nínú àpólà-àpónlé. Èyí ni àwọn onímọ ẹdà-èdè fi sọ pé ọrọ-orúkọ jẹ ọrọ tí ó le şe àbọ fún ọrọ atókùn. Ọrọ-atókùn máa n şaájú ọrọ-orúkọ nínú afọ geere.

3.2.1 Irisi ọrọ-atókùn

Ọrọ atókùn ní irísí tí ó jọ ti ọrọ-işe nípa wí pé końsónànti ló n bẹrẹ wọn bí i ti ọrọ-işe, bẹẹ ni sílẹbù kan tàbí méjì ni wón ní gégé bí ti ọrọ-işe. Àmọ sá, wón yàtò sí ọrọ-işe nípa işe wón nínú gírámà Yorùbá. Ọrọ-işe şişé aşekókó gbólóhùn (òpó nínú gbólóhùn) nígbà tí ọrọ-atókùn jẹ aşafihàn ọrọ-orúkọ. Àwọn ọrọ-atókùn èdè Yorùbá ni:

sí, ní, bá, fún, ti, fi, pẹlú, látí.

3.2.2 Işé ọrọ-atókùn

Işé pàtàkì tí ọrọ-atókùn n şe nínú gírámà Yorùbá ni àfihàn ọrọ-orúkọ. Irú ọrọ-orúkọ tí ó n şe àfihàn rẹ le jẹ orúkọ èniyàn, orúkọ nnkan tàbí orúkọ ibikan. Àpapọ ọrọ-atókùn àti ọrọ-orúkọ (pẹlú ẹyán) tí ó tẹle ni ó máa n papọ jẹ àpólà àpónlé. Àwọn àpẹrẹ isàlẹ yí fi ilò ọrọ-atókùn hàn nínú afọ geere.

Adéotí lọ **sí** oko.

Babá wà **ni** yàrá ílá.

Adéwálé **bá** Ọjọ şeré.

Olùkọ ra iwé kan **fún** ọmọ rẹ.

Àrẹmú **ti** oko dé ní àná.

Àtápá fi ìbọn pa ẹtu.

5.0 Ìsọnísóki

Ọrọ-atókùn àti ọrọ-asopò ni abala yìi gbajúmò. Péréte ni àwọn ọrọ wọnyí, wọn kò pò rẹpẹte. A sọ irísì àti ìṣe ọrọ atókùn, a fi kun un wí pé wón jọ ọrọ-ìṣe ní irísì wón, ṣùgbón wón kì í ṣe ọrọ-ìṣe torí ìṣe wón yàtò sí ti ọrọ-ìṣe. Abala yìi tẹ síwájú láti fi yé wa pé kókó ìṣe ọrọ-asopò ni síso ọrọ tàbí ẹhun tí wón jẹ ojúgbà ara wón pò nínú afọ. Ní àfikún abala yìi ṣàfihàn ọrọ-atókùn, ó fi yé wa pé wón máa n ṣaájú ọrọ-orúkọ nínú afọ geere nítorí pé àfihàn ọrọ-orúkọ ni wón máa n ṣe nínú afọ.

6.0 Ìbèèrè

1. Fún ọrọ-atókùn ní oríkì. Sọ àfijọ méjì tí wón ní pèlú ọrọ-ìṣe.
2. Ṣe àkojádé ọrọ-atókùn márùn-ún kí o lò wón nínú gbólóhùn.
3. Kí ni ìṣe ọrọ asopò nínú gírámà. Sọ ní kíkún irúfẹ ẹhun tí a máa n so pọ.
4. Ṣe akosílẹ ọrọ asopò méréni tí ó lè so gbólóhùn pọ. Kọ àpẹẹrẹ tí ó jẹrìí àsopò náà.
5. Irúfẹ ọrọ àti ẹhun wo ni a le fi **àti, pèlú, òun** so pọ? Fi àpẹẹrẹ méta-méta jẹrìí ilò ikòòkan wón.

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

MODU 3 ÀPÓLÀ-ORÚKỌ

Unit 1

- 1.0 Ifáàrà**
- 2.0 Èròngbà**
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú**
- 4.0 Ìdánìlékòọ**
  - 4.1 Oríkì àpólà-orúkọ**
  - 4.2 Isé àpólà-orúkọ**
  - 4.3 Èhun àpólà-orúkọ**
  - 4.4 Orí àpólà-orúkọ**
  - 4.5 Èyán nínú àpólà-orúkọ**
- 5.0 Ìsọníşókí**
- 6.0 Ìbèèrè**
- 7.0 Ìwé Ìtókasi**

1.0 Ìfáàrà

Abala yií dá lóri ègè, awẹ tàbí akùdè gbólóhùn tí a pè ní àpólà-orúkọ. O máa kẹkọọ nipa èhun àpólà-orúkọ àti iṣẹ èhun náà nínú afò geere. Lábé àlàyé nipa èhun àpólà-orúkọ ni a ti sọ ohun tí ó jẹ orí nínú àpólà-orúkọ àti àwọn wúnrèn tí ó le bá orí rìn nínú èhun náà,

2.0 Èròngbà

Léyìn idánilékọọ yií, ó yẹ kí o mọ ohun ti àpólà-orúkọ jẹ, iṣẹ tí ó n ẹ nínú afò àti èhun rẹ gégé bí ihun pàtàkì nínú gírámà Yorùbá. Bákan náà o ní láti le mú wá sí irántí ohun tí o ti kọ nipa èyán nínú gírámà Yorùbá, èyí ẹ pàtàkì púpọ nítorí èyán ẹ pàtàkì nínú àpólà-orúkọ.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- i) Ṣàlàyé kíkún nipa àpólà-orúkọ nínú èdè Yorùbá, kí o sọ iṣẹ tí ó n ẹ.
- ii) Ṣàlàyé àkóónú àpólà-orúkọ pẹlú àpẹrẹ tó péye.

4.0 Ìdánilékọọ

Gégé bí a ti sọ, àpólà-orúkọ ni àkòrí ipín tí o n kà yií. Ní abẹ ipín ọhún ni o ti máa kẹkọọ nipa pàtàkì àpólà-orúkọ nínú gírámà. Fi ọkàn bá ẹkọ náà lọ, kí o kà á, kí ó yé ọ yékéyéké.

4.1 Oríki àpólà-orúkọ (APOR)

Àpólà-orúkọ ni ihun gírámà tí ó jẹ yálà ẹyọ ọrọ-orúkọ/arópò-orúkọ tàbí àpapọ ọrọ-orúkọ, àti èyán, tí àpapọ wọn sì n ẹṣiṣe olùwà fún ọrọ-iṣe, àbò fún ọrọ-iṣe tàbí àbò fún ọrọ-atòkùn. Àpẹrẹ:

Adé ra asọ ní Ìbàdàn.

Àwọn ọrọ tí a pa láró nínú àpẹrẹ yií jẹ ẹyọ ọrọ-orúkọ, sùgbón àpólà-orúkọ ni ikòòkan wọn jẹ.

Mo ti sọ ṣaájú wí pé ẹyọ ọrọ-orúkọ tàbí arópò-orúkọ le jẹ àpólà-orúkọ. Wo àwọn àpẹrẹ miíràn:

Wón san owó fún mi.

Ó gbà wá ní àlejò.

Ìkòòkan àwọn ọrọ tí a pa láró jẹ àpólà-orúkọ.

Bi ẹyọ ọrọ-orúkọ ẹ le jẹ àpólà-orúkọ náà ni àpapọ ọrọ-orúkọ àti èyán le jẹ àpólà-orúkọ. Wo àpẹrẹ isàlẹ yií:

[**Omọ kékeré dúdú yẹn**] ra [**bàtà funfun**].
OR EY EY EY IS OR EY
APOR APOR

Àpólà-orúkọ ni **omọ kékeré dúdú yẹn**, omọ ni ọ̀rọ̀-orúkọ tó wà nínú àpólà-orúkọ náà, àwọn ọ̀rọ̀ yòókù jẹ ẹ̀yán. Bákan náà, àpólà-orúkọ ni **bàtà funfun** nínú àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ yìí kan náà. Bàtà ni ọ̀rọ̀-orúkọ, nígbà tí funfun jẹ ẹ̀yán.

4.2 Iṣẹ̀ àpólà-orúkọ

Bí a ti sọ ni 3.0, àpólà-orúkọ n ń ṣisẹ̀ olùwà ọ̀rọ̀-ìṣe, àbò ọ̀rọ̀-ìṣe àti abò ọ̀rọ̀-atókun. Ní pátò àpólà-orúkọ n ń ṣisẹ̀ kan náà tí ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ n ń ṣe nínú afọ̀ nì.

4.3 Èhun àpólà-orúkọ

Èhun àpólà-orúkọ èdè Yorùbá máa n jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ/arópò-orúkọ tàbí ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹ̀yánrúkọ tó n yán an:

APOR → **OR + (EY)**
AROR

Agékúrú yìí sọ pé àpólà-orúkọ le jẹ ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí arópò-orúkọ, bákan náà ó le jẹ àpapò ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹ̀yán.

Èyán tí ó le jẹyọ̀ nínú àpólà-orúkọ le jẹ ẹ̀yọkan, méjì tàbí ju bẹ̀ẹ̀ lọ. Kí a rántí pé a ti ṣe idánilékò nípa ẹ̀yán (ẹ̀yánrúkọ) ṣaájú nínú àkójopò iṣẹ̀ yìí. Nínú èhun àpólà-orúkọ, ọ̀rọ̀-orúkọ ni ó máa n ṣaájú kí ẹ̀yán tó tẹ̀le e.

Gégé bí a ti sọ ṣaájú, ẹ̀yán le jẹ ẹ̀yọ̀ kan ṣoṣo, ó sì le ju bẹ̀ẹ̀ lọ. Kí a wo àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ wònyí:

APOR[Omọ kékeré]APOR sùn
APOR[Omọ kékeré dúdú]APOR sùn
APOR[Omọ kékeré dúdú yẹn]APOR sùn
APOR[Omọ kékeré dúdú tí ẹ̀ rí yẹn]APOR sùn

Gbogbo èhun tí a kálé mó jẹ àpólà-orúkọ, ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ [**omọ**] nikan ni ó dúró bí ọ̀rọ̀-orúkọ, ẹ̀yánrúkọ ni àwọn yòókù. Kíyèsì pé **sùn** kò sí nínú ikámó nítorí pé ọ̀rọ̀-ìṣe kì í ṣe ara àpólà-orúkọ.

4.4 Orí àpólà-orúkọ

Ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí arópò-orúkọ ni ó máa n jẹ orí fún àpólà-orúkọ, pàápàá jùlọ bí àpólà-orúkọ bá jẹ ẹyọ ọ̀rọ̀ tí kò ní ẹyán, bí àpẹẹrẹ

Olú ra ẹpa ní ojà

Mo rí wọn

Olú jẹ ẹyọ ọ̀rọ̀ tó dúró bí àpólà-orúkọ ní ipò olùwà, bẹ̀ẹ̀ ni **ẹ̀pà** náà jẹ ẹyọ ọ̀rọ̀-orúkọ tó dúró bí àpólà-orúkọ ní ipò àbò ọ̀rọ̀-ìṣe. Ìkankan ọ̀rọ̀ wònyí kò gba ẹyán, wọn dúró bí orí àpólà-orúkọ. Bákan náà ni **mo** àti **won** jẹ arópò-orúkọ tó dúró bí àpólà-orúkọ. Wọn kò gba ẹyán. Kí a rántí pé arópò-orúkọ kì í gba ẹyán. Orí ni ikòòkan wọn jẹ fún àpólà-orúkọ ní àyè tí wọn ti jẹyọ.

Ó ṣe é ṣe kí àpólà-orúkọ jẹ àpapọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹyán. Bí ẹyí bá rí bẹ̀ẹ̀, ọ̀rọ̀-orúkọ inú àpólà-orúkọ náà ni orí. Bí àpẹẹrẹ /[omọ kékeré dúdú yen]sùn/ omọ ní orí nínú àpólà-orúkọ inú àpẹẹrẹ yíí.

4.5 Ẹyán nínú àpólà-orúkọ

Bí àpólà-orúkọ bá ti ju ẹyọ ọ̀rọ̀-orúkọ/àropò-orúkọ kan lọ, a jẹ wí pé ó jẹ àpapọ̀ ọ̀rọ̀ orúkọ àti ẹyán. Ohun tí a sọ saájú nínú àpilẹ̀kọ yíí, ẹyán n fí kún itumọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ ni, bákan náà ẹyán le ju ọ̀kan lọ nínú ihun. Síwájú si, ẹyán máa n tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ ni, kò le saájú ọ̀rọ̀-orúkọ.

5.0 Ìṣonísókí

Abala idánilẹ̀kọ̀ yíí sọ oríkí, iṣẹ̀ àti ihun àpólà-orúkọ. Ni pàtàkì a kọ wí pé àpólà-orúkọ le jẹ ẹyọ ọ̀rọ̀. Bí ẹyí bá rí bẹ̀ẹ̀ ẹyọ ọ̀rọ̀ náà máa jẹ ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí arópò-orúkọ. A tún ri kà wí pé àpólà-orúkọ le jẹ ọ̀rọ̀ méjì tàbí ju bẹ̀ẹ̀ lọ. Bí ó bá rí bẹ̀ẹ̀ a jẹ wí pé àpapọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹyán ni.

6.0 Ìbèèrè

1. Fún àpólà-orúkọ ní oríkí tí ó péye.
2. Ṣàlàyé tí ó kúnni lójú nípa ẹhun àpólà-orúkọ, kí o fi àpẹẹrẹ tí ó péye gbé idáhùn rẹ kalẹ.
3. Ṣe àkojádé àwọn àpólà-orúkọ inú àwọn gbólóhùn isàlẹ̀ yíí,
  - a) Iṣẹ̀ awakọ̀ ní wàhálà púpọ̀.
  - b) Alága ijọba ibilẹ̀ wa yóò ṣe ipadé pèlú àwọn ọ̀ba alayé ní iròlẹ̀ ọ̀la.
  - d) Olùkọ̀ àgbà ilé-ẹ̀kọ̀ girama bá àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ tí kò gbọ̀ràn wí ní aago méjì àbò ànà.

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 2   ÀPÓLÀ-ÌŞE

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbèèrè Ìşàájú

4.0   Ìdánìlékòó.

4.1   Oríkì àpólà-ìşe

4.2   Èhun àpólà-ìşe

4.3   Fọnrán inú àpólà-ìşe

4.4   Orí àpólà-ìşe

5.0   Ìşoníşókí

6.0   Ìbèèrè

7.0   Ìwé itókasi

1.0   Ìfáàrà

Ọkan lára àwọn àpólà (ìyẹn ègè tàbí akùdé gbólóhùn) èdè Yorùbá ni àpólà-ìṣe. Gégé bí a ti ní àpólà-orúkọ náà ni àpólà-ìṣe wà. Àpólà-ìṣe a máa ni àwọn fọnrán gírámà tó ju ọrọ-ìṣe lọ nínú, àwọn fọnrán tí ó máa n bá ọrọ-ìṣe rìn le jẹyọ, wón sì le ṣaláìjẹ yọ.

2.0 Èròngbà

Léyìn idánilékò yìi o máa mọ ohun tí a pè ní àpólà-ìṣe nínú gírámà Yorùbá. O máa le sọ ẹhun àpólà-ìṣe, a sì máa mọ àwọn fọnrán tí ó sodo sínú rẹ. Bákan náà o máa mọ orí àpólà-ìṣe, o sì máa mọ ìṣẹ fọnrán kòòkan.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

Ṣàlàyé ihun àpólà-ìṣe, kí o kọ ọpọlọpọ àpẹrẹ tí ó jẹrì sí àlàyé rẹ.

4.0 Ìdánilékò

Ọkan lára fọnrán tí ó ṣe pàtàkì nínú afọ Yorùbá ni àpólà-ìṣe. Ọrọ-ìṣe tí a ti sọrọ rẹ ní iwájú nínú àgbékalẹ ìṣẹ yìi ṣe pàtàkì púpọ nínú àpólà-ìṣe. Àwọn fọnrán miiran le bá ọrọ-ìṣe inú afọ rìn nínú àpólà yìi. Fi ara balẹ ka ẹkọ yìi dáadàa láti ní imọ tí ó kún nípa àpólà-ìṣe.

4.1 Oriki àpólà-ìṣe

Àpólà-ìṣe jẹ ègè tàbí akùdé gbólóhùn tí o fí ọrọ-ìṣe ṣe orí, tí ó sì máa n sọ ohun tí olùwà ṣe tàbí ohun tí ó ṣelẹ sí olùwà tàbí tí olùwà gbimọràn láti ṣe. Àpẹrẹ:

Olú ọmọ olùkọ àgbà _{APIS}[kọ orin iyin ní sọ̀sì]_{APIS}

Àpẹrẹ yìi sọ ohun tí olùwà gbólóhùn ṣe (àti ibi tí ó ti ṣe é). Rántí pé [Olú ọmọ olùkọ àgbà] jẹ àpólà-orúkọ ní ipò olùwà. Kí a wo àpẹrẹ miiran.

Olú ọmọ olùkọ àgbà _{APIS}[sèsè jẹ ẹbun ẹkọ ọfẹ]_{APIS}

Àpẹrẹ yìi sọ ohun tí ó ṣelẹ sí olùwà, iyẹn **Olú ọmọ olùkọ àgbà**. Àpẹrẹ tí a kọ sí isàlẹ yìi náà sọ nípa ohun tí olùwà gbimọràn láti ṣe.

Olú ọmọ olùkọ àgbà _{APIS}[máa ra ọkọ ayókélé]_{APIS}

4.2 Ẹhun àpólà-ìṣe

Wo àgékúru fọnrán isàlẹ yìi tí ó júwe àkóónú/ẹhun àpólà-ìṣe

(AP/APAP) + IS + (APOR) (APAT) (AP/APAP)

Àwọn àkóónú kan wà nínú àkámọ̀ nitorí pé wọn kò jẹ̀ dandan láti jẹyọ̀ nínú àpólà-ìṣe. Wọn le jẹyọ̀, wọn le sàìjẹyọ̀. Àpónlẹ̀ tàbí àpólà-àpónlẹ̀ (AP/APAP) tí ó ʂaájú ọ̀rọ̀-ìṣe (IS) kò jẹ̀ dandan. Àpólà-orúkọ (APOR) tó tẹ̀lẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe (IS) kò jẹ̀ ọ̀rọ̀yàn, bẹ̀ẹ̀ ni àpólà-atókùn (APAT) àti àpónlẹ̀/àpólà-àpónlẹ̀ (AP/APAP) léyìn ọ̀rọ̀-ìṣe kò jẹ̀ dandan. Ọ̀rọ̀-ìṣe nikan ni ó jẹ̀ dandan nínú àpólà-ìṣe, amúgbálẹ̀gbẹ̀ẹ̀ ni àwọn àkóónú yòókù jẹ̀ sí ọ̀rọ̀-ìṣe, kí ìtumò ọ̀rọ̀-ìṣe le kún sí, tàbí kí afò le ní àkóyawó àlàyé. Kí a wo àpẹ̀rẹ̀ wònyí:

(i) Adé_{APIS}[wá]_{APIS}

(ii) Adé_{APIS}[gbòdò wá]_{APIS}

(iii) Adé_{APIS}[gbòdò wá sí ọ̀jà]_{APIS}

(iv) Adé_{APIS}[gbòdò wá sí ọ̀jà ni ọ̀sán ọ̀la]_{APIS}

Tí o bá wo àpẹ̀rẹ̀ (i) ọ̀rọ̀-ìṣe **wá** nikan ni ẹyọ̀ ọ̀rọ̀ tó jẹyọ̀ nínú àpólà-ìṣe, ní (ii) ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ aʂáájú ìṣe jẹyọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ìṣe, bẹ̀ẹ̀ ni àpẹ̀rẹ̀ (iii) fi hàn pé ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ aʂáájú ìṣe, àpólà-atókùn (APAT) ni (iv), ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ aʂáájú ìṣe, àpólà-atókùn (APAT) àti àpólà-àpónlẹ̀ (APAP) jẹyọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀-ìṣe.

4.3 Fónrán inú àpólà-ìṣe

Tí a bá wo àlàyé tí a ʂe ní 3.2 lábẹ̀ ẹhun àpólà-ìṣe, ó ti hàn kedere wí pé fónrán tí ó le jẹyọ̀ nínú àpólà-ìṣe pò díẹ̀. A ʂe àlàyé wọn ní isàlẹ̀ yíí.

(i) ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ tàbí àpólà-àpónlẹ̀ aʂáájú ìṣe le ʂaájú ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó jẹ̀ ọ̀pó (tàbí orí) nínú àpólà-ìṣe.

Àpẹ̀rẹ̀

Olú_{APIS}[kókó fi àdà gé igi wéléwélé]_{APIS}
AP APAP IS APOR

(ii) ọ̀rọ̀-ìṣe gbòdò wà nínú àpólà-ìṣe

(iii) àpólà-orúkọ (ó le jẹ̀ ẹyọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹyán) ní ipò àbò ọ̀rọ̀-ìṣe

(iv) àpólà-atókùn le jẹyọ̀ nínú àpólà-ìṣe

(v) ọ̀rọ̀-àpónlẹ̀ tàbí àpólà-àpónlẹ̀ akéyìn ìṣe le jẹyọ̀ nínú àpólà-ìṣe.

Àpẹ̀rẹ̀:

Adé tètè fi aʂo náà han àwọn ọ̀dò ní sófù rẹ̀ ní ànà.
AP APAP IS APOR APAT APAP

4.4 Orí àpólà-ìṣe

A ti kà á nínú àlàyé tí a ɕe lókè ni abálá idànilékòó yíí wí pé ọ̀rọ̀-ìṣe nikan ní ó jẹ dandan nínú àpólà-ìṣe àti wí pé ọ̀un ni gbogbo fónrán yòókù rọ̀ mọ̀. Èyí ni ó fà á tí ọ̀rọ̀-ìṣe fi jẹ orí nínú àpólà-ìṣe. Ibi yòówù tí ó ti le jẹyọ nínú afọ̀, ọ̀un ni ó wà ní ipò orí, àwọn fónrán miiran le jẹyọ ɕaájú tàbí kẹyin rẹ̀.

5.0 Ìṣonísókí

A ɕàlàyé wí pé àpólà-ìṣe kó ipa pàtàkì nínú afọ̀ geere nítorí pé àlàyé kíkún ni ó máa n fún wa nípa ohun tí olùwà ɕe tàbí ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó sẹ̀ sí olùwà. Ọ̀rọ̀-ìṣe ni orí nínú àpólà-ìṣe, gbogbo àwọn wúnren àti àpólà tí ó bá jẹyọ pèlú ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó jẹ orí máa n ɕiṣe amúgbálégbèé láti fi kún àlàyé nínú afọ̀. A sọ síwájú sí i ọ̀rọ̀-ìṣe inú àpólà-ìṣe le jẹ ẹyọ ọ̀rọ̀ (ọ̀rọ̀-ìṣe) tàbí àkójopọ̀ ọ̀rọ̀. Tí àpólà-ìṣe bá jẹ àkójopọ̀ ọ̀rọ̀, iyẹn tí ó ju ẹyọ ọ̀rọ̀-ìṣe lọ, a jẹ pé o ɕe é ɕe kí a rí ọ̀rọ̀-àpónlé, àpólà-àpónlé aṣáájú ìṣe, àpólà-orúkọ aṣàbò, àpólà-atókùn tàbí ọ̀rọ̀-àpónlé/àpólà-àpónlé akẹyin ìṣe tí wọn bá ọ̀rọ̀-ìṣe inú àpólà-ìṣe rìn. Ó ɕe é ɕe bakan náà kí gbogbo wọn bá ọ̀rọ̀-ìṣe rìn lẹ̀kàn náà nínú afọ̀.

6.0 Ìbèèrè

1. Ya férému tí ó fi ẹhun àpólà-ìṣe ní kíkún hàn, kí ó ɕàlàyé férému náà yékéyéké.
2. Kí ni orí nínú àpólà-ìṣe? Fi àlàyé gbé idáhùn dúró.
3. Kọ gbólóhùn méjì-méjì tí ó fi ikòòkan irú àpólà-ìṣe isàlẹ̀ yíí hàn:
  - i. Ọ̀rọ̀-àpónlé + ọ̀rọ̀-ìṣe + ọ̀rọ̀ àpónlé
  - ii. Àpólà-àpónlé + ọ̀rọ̀-ìṣe + àpólà-orúkọ
  - iii. Ọ̀rọ̀-ìṣe + ọ̀rọ̀-àpónlé + àpólà-àpónlé
4. Kí ni ìṣe àpólà-ìṣe nínú gbólóhùn.
5. ɕe àkọjadé gbólóhùn márùn-ún tí ó fi ẹhun àpólà-ìṣe ní kíkún hàn.

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press.

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

Unit 3   ÀPÓLÀ-ÀPÓNLE ÀTI ÀPÓLÀ-ATÓKÙN

1.0   Ifáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbèèrè Ìsaájú

4.0   Ìdánìlékòò

4.1   Àpólà-àpónlé

4.1.1   Oríkì àpólà-àpónlé

4.1.2   Ìhun àpólà-àpónlé

- 4.1.3 Iṣẹ àpólà-àpónlẹ**
- 4.1.4 Àpólà-àpónlẹ aṣáájú iṣe**
- 4.1.5 Àpólà-àpónlẹ akéyìn iṣe**
- 4.2 Àpólà-atókùn**
- 4.2.1 Oríkì àpólà-atókùn**
- 4.2.2 Èhun àpólà-atókùn**
- 4.2.3 Orí àpólà atókùn**

5.0 Ìṣonísókí

6.0 Ìbéèrè

7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Apola-aponle ati Àpólà-atókùn ni abala idánilékòọ̀ yìi dá lé lóri. Àwọn méjèjè maa n wa lara àwọn fónrán tí ó maa n jẹyọ̀ nínú gbólóhùn Yorùbá. O maa ka nípa èhun wọn, iṣe tí wọn n se ati ijẹyọ̀ wọn nínú afò èdè Yorùbá.

2.0 Èròngbà

Lẹyìn idánilékòọ̀ ní abala yìi, o maa ní imò nípa èhun ati iṣe àpólà-àpónlẹ̀ ati àpólà-atókùn nínú girámà èdè Yorùbá.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

Se akóyawọ̀ àlàyé nípa àpólà-àpónlẹ̀ ati àpólà-atókùn. Sọ lẹseṣe àwọn wúnrèn/fónrán tí ó lè jẹyọ̀ nínú ikòòkan wọn

4.0 Ìdánilékòọ̀

Ni ipín idánilékòọ̀ yìi, mo pa èkó nípa àpólà-àpónlẹ̀ ati àpólà-atókùn pọ̀. Èyí rí bẹ̀ nítorí pé ihun wọn jọra, bẹ̀ ni iṣe kan naa ni wọn jọ n se nínú afò. Kódà àwọn onímò èdá-èdè mírán tilẹ̀ wòye pé kò ye kí àpólà-atókùn dá dúró níwọn igbà tí ó jẹ̀ pé ihun rẹ̀ jọ ti àpólà-àpónlẹ̀ tí ó sì jẹ̀ pé iṣe àpónlẹ̀ naa ni ó n se. Şùgbón torí pé àwọn onímò èdá-èdè kan menu bà á bí àpólà nínú èdè Yorùbá ni ó se létòò kí a sòrò nípa rẹ̀.

4.1 Àpólà-àpónlẹ̀

Àpapò ọ̀rò-atókùn àti ọ̀rò-orúkọ ni ó máa n jé àpólà-àpónlé. Èyí tùmò sí i wí pé àpólà-àpónlé máa n ju ẹyọ ọ̀rò kan lọ. Àpẹẹre,

Adé sáré lọ síbè **ní kíákíá**.

Ayé n lọ **nì m̀lòm̀lò**.

Nínú àpẹẹre méjì òkè yí, **ní kíákíá** àti **nì m̀lòm̀lò** ló ẹ̀sẹ̀ àpólà-àpónlé

4.1.1 Oríkì àpólà-àpónlé

Gégé bí àlàyé tí a ẹ̀ lókè yí, ịṣẹ̀ pàtàkì tí àpólà-àpónlé n ẹ̀ ni ẹ̀sẹ̀ àfikún àlàyé sí ọ̀rò-ìṣe nínú afò. O maa n dahun ibeere nipa bawo, nigba woati bee be lo.

4.1.2 Ìhun àpólà-àpónlé

Àpólà-àpónlé máa n ní ọ̀rò-atókùn àti ọ̀rò-orúkọ. Ọ̀rò-atókùn ni ó máa n ẹ̀sẹ̀, tí ọ̀rò-orúkọ á sí tẹ̀le:

APAP = AT + OR

Bí àpẹẹre,

Olú **fi** ọ̀bẹ̀ gé e.

Adé **ti** Èkó dé **ní ànà**.

Olúṣẹgun wà ní abà.

Àpẹẹre wònyí fi hàn pé àpólà-àpónlé le ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-ìṣe.

4.1.3 Ịṣẹ̀ Àpólà-àpónlé

Àpólà-àpónlé máa n fí kún itumò ọ̀rò-ìṣe ni, yálà nípa síṣọ nípa àkókò, ohun tí a lò láti ẹ̀ ǹnkan, ibi tí ǹnkan ti ẹ̀lẹ̀ tàbí tí ǹnkan wà. Ní pàtó àfikún àlàyé ni àpólà-àpónlé máa n ẹ̀.

4.1.4 Àpólà-àpónlé ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-ìṣe

Gégé bí a ti sọ ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-ìṣe àpapò ọ̀rò-atókùn àti ọ̀rò-orúkọ ni àpólà-àpónlé ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-ìṣe. Àwọn ọ̀rò-atókùn tí ó máa n ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-orúkọ nínú àpólà-àpónlé ẹ̀sẹ̀ ọ̀rò-ìṣe ni: **fi**, **ba**, **ti**. Àpẹẹre:

fi: Ọ̀jọ́ **fi** wàhálà pa ara rẹ̀.

Adétiba **fi** ìbínú sọ̀rò.

bá: Olùkọ́ **bá** akékòò náà wí.

Adéolá **bá** ọ̀rẹ̀ rẹ̀ jà.

ti: Òjọ **ti Ìlọrin** dé ní ànà.
Wálé **ti Èkó** kó ẹ̀rù wá sílé.

4.1.5 Àpólà-àpónlé akéyìn ìṣe

Ọ̀rọ̀-atókùn bí i **ni, sí, fún, pẹ̀lú** ni ó máa n Ẹ́aájú ọ̀rọ̀-orúkọ papọ̀ Ẹ́isẹ̀ àpónlé. Àpẹ̀ẹ̀:

ni: Adé rí olùkọ̀ ní ànà.
Ayé n lọ ní mẹ̀lomẹ̀lo.
Ayé wà ní júujúu.

si: Ẹ̀ padà sí ibẹ̀.
Adé gbe sí òkè àjà.
A kó ẹ̀rù sí inú apẹ̀rẹ̀.

fun: Adé gba owó fún mi.
Wón Ẹ̀ é fún Táíwò (ní ọ̀fẹ̀).
Olúwa yòò gbà fún wa.

pẹ̀lú: Olúwa n bẹ̀ pẹ̀lú wa.
Ó Ẹ́isẹ̀ yẹ̀n pẹ̀lú túlàsì.

Àpólà-àpónlé aṣáájú ìṣe máa n sọ̀ patò nípa ìgbà, ibikan, bí nńkan Ẹ̀ Ẹ́lẹ̀, ipò tí nńkan wà, abbl

4.2 Àpólà-Atókùn

4.2.1 Oríki Àpólà-Atókùn

Àpólà-atókùn jẹ̀ àpapọ̀ ọ̀rọ̀-atókùn àti àpólà orúkọ (yálà ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹ̀yán) tí ó n Ẹ́isẹ̀ àpónlé nínú ihun gbólóhùn.

4.2.2 Èhun Àpólà-Atókùn

Bí a Ẹ̀ kà á ní 3.1, ọ̀rọ̀-atókùn àti ọ̀rọ̀/àpólà orúkọ ni àpólà-atókùn. Ọ̀rọ̀ atókùn bí a Ẹ̀ sọ̀ ní ìpín Ẹ́aájú ní unit 5 lábẹ̀ Modu 2 ni awọ̀n wúnrẹ̀n bi; i: **ní, sí, pẹ̀lú, fún** àti àwọ̀n mìíràn bẹ̀. Ọ̀rọ̀-

orúkọ tàbí àpólà-orúkọ ni ó máa n jẹ àbò ọ̀rọ̀-atókùn. Ọ̀rọ̀-atókùn kò lè dá dúró nínú afọ̀, ó máa n lọ pẹ̀lú ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí àpapọ̀ ọ̀rọ̀-orúkọ àti ẹ̀yánrúkọ. Àpẹẹrẹ:

Adé máa wá **ní ọ̀la**.

Ọ̀jọ̀ lọ **sí oko etilé**.

Adéọ̀lá ra aṣọ̀ **fún omọ̀ rẹ̀**.

Ọ̀jọ̀ wá **pẹ̀lú mọ̀mọ̀ rẹ̀**.

Fónrán tí a pa láró nínú àpẹẹrẹ̀ ọ̀kẹ̀ yíi jẹ̀ àpẹẹrẹ̀ àpólà-atókùn. Bí a bá wò ó dáadáa, isẹ̀ àpónlẹ̀ ní wọn ṣe nínú gbólóhùn tí wọn ti jẹyọ

4.2.3 Orí Àpólà Atókùn

Ọ̀rọ̀-atókùn ni orí àpólà-atókùn. Ó jẹ̀ dandan kí ó jẹyọ̀ nínú àpólà-atókùn, ọ̀rọ̀-orúkọ tàbí àpólà-orúkọ yòò tẹ̀lẹ̀ bí àbò kí ó le bá gírámà èdè Yorùbá mu.

5.0 Ìṣonísókí

Abala yíi fi hàn pé àpólà-àpónlẹ̀ àti àpólà-atókùn wà nínú gírámà èdè Yorùbá. O ti kọ̀ nípa ihun àti isẹ̀ ikòṣkan àwọn àpólà náà. Ìwọ̀ gan yòò ti ṣe àkíyèsí wí pé wọn fi ihun jọ̀ ara wọn, bẹ̀ẹ̀ ní wọn jọ̀ ara wọn nípa isẹ̀ tí wọn n ṣe. Ní sọ́kí, ẹ̀kọ̀ nípa àpólà-àpónlẹ̀ àti àpólà-atókùn ni o kọ̀ nípa rẹ̀ nínú abala yíi. O ti kọ̀ nípa ihun wọn àti isẹ̀ wọn nínú afọ̀

6.0 Ìbèèrè

1. Njẹ̀ ọ̀ótọ̀ ni pé àpólà-àpónlẹ̀ akéyìn isẹ̀ wà nínú èdè Yorùbá? Bí ó bá rí bẹ̀ẹ̀ ṣàlàyé kí o kọ̀ àpẹẹrẹ̀ márùn-ún láti jẹ́rìi idáhùn rẹ̀.
2. Kọ̀ àpẹẹrẹ̀ márùn-ún tí ó fi ijẹyọ̀ àpólà-àpónlẹ̀ aṣáájú isẹ̀ hàn.
3. Júwe àwọn ọ̀rọ̀-atókùn tí ó le jẹyọ̀ nínú àpólà-atókùn. Lo ikòṣkan wọn nínú gbólóhùn.

7.0 Ìwé itókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

ÌPÍN 4- GBÓLÓHÙN YORÙBA

Unit 1

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èròngbà

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

4.0 Ìdánilékòò

4.1 Oríkì gbólóhùn

4.2 Èyà gbólóhùn nípa ihun

4.2.1 Gbólóhùn abọde

4.2.2 Gbólóhùn oníbo

4.2.3 Gbólóhùn alákanpò

5.0 Ìṣonísókí

6.0 Ìbéèrè

7.0 Ìwé itókasi

1.0 Ìfáàrà

Àlàyé lórí gbólóhùn èdè Yorùbá ni ó jẹ wá lógún ní abala yíí. A sọ oríkì tí ó tọ láti júwe gbólóhùn. Bẹ̀ẹ̀ ni a sọ èyà tàbí oríṣii gbólóhùn tí ó wà nínú èdè Yorùbá nípa wíwo ihun àti ilò wọ̀n.

2.0 Èròngbà

Léyìn idánilékòò yíi o ní láti le ki oríkì gbólóhùn, kí o le sọ èyà gbólóhùn nípa ilò àti nípa ihun. Síwájú si o gbọdò le kọ oríṣii àpẹ̀rẹ̀ tí ó fi imọ̀ wa hàn nípa gbólóhùn.

3.0 Ìbéèrè Ìsaájú

Kí ni gbólóhùn nínú girámà? Ṣàlàyé oríṣii gbólóhùn tó wà nínú èdè Yorùbá nípa ifojú ihun wò ó

4.0 Ìdánilékòò

4.1 Oríkì gbólóhùn

Gbólóhùn ni olórí iso/afò tí ó ní èrò kíkún fún olùgbò láti ní òye (kíkún) ohun tí aṣafò n wí. Èrò kíkún máa n jẹyò nípa ìṣàfihàn **olùwà-ìṣe-àbò** tàbí **olùwà + kókó-gbólóhùn**. Bí àpẹẹrẹ:

Olùkó àgbà   **ra àga tuntun sí ọ́fíṣì rẹ.**
Olùwà   *kókó-gbólóhùn*

Adé   **tètè sùn.**
Olùwà   *kókó-gbólóhùn*

4.2 Èyà gbólóhùn nípa ihun

Oríṣií èyà méta ni gbólóhùn tó wà nínú èdè Yorùbá bí a bá fi ojú ihun wò ó. Èyà métèṣeta náà ni: gbólóhùn abódé, gbólóhùn oníbò ati gbólóhùn alákanpò. Àwọn ni a ṣe àlàyé kíkún nípa wọn ní abala idánilékò yí. A sọ ihun wọn àti àbùdá tí a fi le dá wọn mọ̀ yàtò sí ara wọn.

4.2.1 Gbólóhùn abódé

Gbólóhùn abódé ni èyà gbólóhùn tí o máa n ní kókó-gbólóhùn (tàbí ọ̀rò-ìṣe) kan ṣoṣo nínú. Ọ̀rò-ìṣe bẹ̀ẹ̀ le ní àbò tí ó jẹ ọ̀rò-orúkọ/arópò-orúkọ, tàbí ọ̀rò-orúkọ àti èyánrúkọ, bẹ̀ẹ̀ ni ó le ní àpónlé/àpòlà-àpónlé, tabi àpòlà-atókùn. Ó sì ṣe é ṣe kí ó má nì ju ọ̀rò-ìṣe lọ. Ohun tí ó ṣe pàtàkì nípe ọ̀rò-ìṣe kan ṣoṣo ni ó máa wà nínú irúfẹ̀ gbólóhùn bẹ̀ẹ̀. Fónrán ihun méjì ni ó ṣe pàtàkì tí a máa n bá pàdé nínú gbólóhùn abódé, iwònyí ni **àpòlà-orúkọ** tó n ṣiṣẹ̀ olùwà, àti **àpòlà-ìṣe** tó n ṣiṣẹ̀ kókó gbólóhùn:

Gbólóhùn Abódé = àpòlà-orúkọ + àpòlà ìṣe.

Bí àpẹẹrẹ:

Adé sùn.

Adé sùn sí yàrà.

Gbólóhùn abódé àkókó lókè yí ní ihun **olùwà** (Adé) àti ẹyọ **ọ̀rò-ìṣe** (sùn). Gbólóhùn kejì ni olùwà (Adé), ọ̀rò-ìṣe (sùn) àti àpòlà-àpónlé (sí yàrà).

Àpẹẹrẹ miiran

Adé ọmọ aṣégità ra ọkọ ayókélé méjì.

Adé ni olùwà nínú gbólóhùn yí, sùgbón ó gba èyán (**ọmọ aṣégità**). Àpapò ọ̀rò-orúkọ (**Adé**) àti èyán (**ọmọ aṣégità**) ni olùwà gbólóhùn abódé yí. Ọ̀rò-ìṣe kan ṣoṣo (**rà**) ni ó wà nínú gbólóhùn

náà, sùgbón ó ní àbò. Ọrò-orúkò (**ọkò**) ni àbò rẹ, ọrò-orúkò náà gba èyán (**ayókélé méji**). Àpapò ọrò-orúkò àti èyán yìi ni ó jẹ àbò ọrò-ìṣe (**rà**).

4.2.2 Gbólóhùn Oníbò

Gbólóhùn oníbò á mǎá ní jù ẹyọ gbólóhùn kàn ṣoṣo lọ. Nínú gbólóhùn oníbò, a mǎá n ní olórí-awẹ-gbólóhùn àti awẹ gbólóhùn àfìbò. Olórí-awẹ-gbólóhùn kan ṣoṣo lo mǎá n wà nínú gbólóhùn oníbò, sùgbón awẹ-gbólóhùn àfìbò le ju ọkan lọ. Àwọn wúnrèn kan wà nínú èdè Yorùbá tí ó mǎá n ṣàfihàn/tòka awẹ-gbólóhùn àfìbò, lára wọn ni: **tí, bí, pe, kí**.

Wo àpẹẹẹrẹ ìsàlẹ̀ yìi:

Ọjọ mǎá rí ẹ **tí ó bá dé**.

Olú sanwó náà **kí ilẹ̀ tó sù**.

Mǎá ṣàlàyẹ fun un **bí mo bá rí i**.

Adé jíṣẹ **pé ẹ̀ béèrè mi**.

Awẹ-gbólóhùn àfìbò àti atọka wọn ni a pa láró nínú àpẹẹẹrẹ ọkè yìi, wọn kì í ṣe odidi gbólóhùn torí atọka awẹ-gbólóhùn tí a so mó wọn.

tí ó bá dé

kí ilẹ̀ tó sù

bí mo bá rí i

pé ẹ̀ béèrè mi

Kí a mò wí pé awẹ-gbólóhùn àfìbò le jẹyọ sǎájú tàbí kẹyìn olórí-awẹ-gbólóhùn. Nínú àpẹẹẹrẹ tí a ṣe lókè ní ipín yìi, olórí-awẹ-gbólóhùn jẹyọ sǎájú awẹ-gbólóhùn àfìbò. Wo àtúntò àwọn àpẹẹẹrẹ náà:

Tí Ọjọ bá dé ó mǎá rí ẹ.

Kí ilẹ̀ tó sù, Olú sanwó náà.

Bí mo bá rí i, mǎá ṣàlàyẹ fún un.

Oríṣii mérin ni gbólóhùn oníbò, pàápàá bí a bá wo awẹ-gbólóhùn àfìbò tí ó jẹ yọ nínú wọn.

(i) Awẹ-gbólóhùn aṣàpẹjúwe

Awẹ-gbólóhùn aṣàpẹjúwe tí ó jẹyọ nínú gbólóhùn oníbò mǎá n ṣiṣẹ bí èyán láti ṣe àpẹjúwe ọrò-orúkò/àpólà-orúkò tí ó jẹyọ sǎájú rẹ. Wúnrèn **tí** ni ó mǎá n tọka irú awẹ-gbólóhùn àfìbò béè. Bí àpẹẹẹrẹ

Omo **tí mo bá sòrò** kò wá lóní.
Ochè **tí Adéqlá** sè dùn púpò.
Ajá kékeré dúdú **ti bàbá yẹn sẹ̀sẹ̀ rà** sọ̀nù.
Mo rí iwé **tí olùkọ̀ bẹ̀èrè** ní orí tábíli.
Adéqlá san owó **tí ó jẹ̀ iyá olóúnjẹ̀**

(ii) Awẹ-gbólóhùn aṣàpónlẹ̀

A máa n lo awẹ-gbólóhùn àfìbò láti s̄is̄ẹ̀ àpónlẹ̀ nínú afò dípò ọ̀rò-àpónlẹ̀ tàbí àpólà-àpónlẹ̀. Torí pé is̄ẹ̀ àpónlẹ̀ ní ó n s̄e nínú gbólóhùn oníbò ní a fì pè é ní awẹ-gbólóhùn aṣàpónlẹ̀. Àwọn atọka awẹ-gbólóhùn aṣàpónlẹ̀ pò díẹ̀, lára wọn ní **ti...ba, kí...tó, ki...ba, ibá, ibàà**. Kí a wo àpẹrẹ̀ ilò wọn.

ti...ba:

Ẹ san owó fún un **tí ẹ̀ bá jẹun tán**.
Òjọ́ á gbé ẹ̀rù náà **tí ó bá n bọ̀**.
Tí mo bá rówó gbà màá san gbèsè mi.

ki...tó:

Ẹ máa sanwó **kí ẹ̀ tó jẹun**.
Aago lù **kí wọn tó lọ**.

ki...ba

À n gbàdúra **kí a (bà) rí àánú Olúwa**.
Adé lọ rí olùkọ̀ **kí ó ba lè rí iwé yá**.

ibá s̄e/jẹ̀ pé:

Ìbá s̄e pé ó dúró, ọ̀wọ̀ **ibá tẹ̀ é**.
Ìbá jẹ̀ pé mo kàwé, n bá ti di ọ̀gá nìbẹ̀.

ibàà:

A máa wá s̄is̄ẹ̀, **òjò ibàà rọ̀**.
Adájọ́ á ran lẹ̀wọn, **ibàà dọ̀bálẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lọ**.

Ìbàà sọkún dọla, ó sì máa jìyà.

(iii) Awẹ-gbólóhùn isọdorúkọ

Awẹ-gbólóhùn isọdorúkọ jẹ awẹ-gbólóhùn àfìbọ tí ó ní atọka **pé, bí, tí, kí** tí a fí sọ wọn di ọ̀rọ̀-
orúkọ. Arópò-orúkọ aláilẹ̀ni ni ó máa n jẹ olùwà bí a bá lo atọka **pé**, bèè ni iṣẹ̀ àbò ọ̀rọ̀ iṣe ni ó
máa n ṣe bí ó bá ti jẹyọ. Wo àpẹẹrẹ̀ isàlẹ̀ yìi

Ó dára **pé Adé wá.**

Ó dára **tí Adé wá.**

Ó gba **kí a ní sùúrù.**

Ó dára **bí ó ṣe wá.**

(iv) Awẹ-gbólóhùn àfikún

Awẹ-gbólóhùn àfìbọ tí ó jẹ àfikún máa n jẹyọ pèlú ọ̀rọ̀-ìṣe agbàfikún tí ó jẹ ọ̀rọ̀-ìṣe aṣèròyìn bíi
so, wí, jẹwọ, fèsì, kéde abbl. Irú awẹ-gbólóhùn àfikún báyii kò ṣiṣẹ̀ àbò nínú gbólóhùn àfikún ni
ó jẹ, èyí ni ó fà á tí ohùn orí ọ̀rọ̀-ìṣe olóhùn isàlẹ̀ kí yí padà sí ohùn àárín. Ìwọ wo àwọn àpẹẹrẹ̀
yìi

Adé rò **pé iṣẹ̀ ti bùṣe.**

Olùkọ̀ sọ **pé iṣẹ̀ wà ní ọ̀la.**

Wọn fèsì **pé iṣẹ̀ba yòò ṣe dáadáa.**

Ó jẹwọ̀ **pé olè ni òun.**

Mo gbà **kí Olú lọ.**

Ó yẹ **kí ẹ̀ kí wọn.**

Mo kéde **bí ẹ̀ ṣe rán mi.**

Gbólóhùn Alákànpò

Irúfẹ̀ gbólóhùn yìi ni èyí tí a lo ọ̀rọ̀-àsopò láti so gbólóhùn méjì tàbí ju bèè lẹ̀ pọ̀ di ẹyọ gbólóhùn
kan ṣoṣo. A máa n lo àwọn ọ̀rọ̀-àsopò wònyí:

sùgbón, àmọ, sì, tàbí/àbí, bèè ni

Àpẹẹrẹ̀

Adéolú wá sùgbón kò dúró pé.

Òjó jẹun àmọ kò yó.

Olúṣégun ralẹ̀, ó sì kólé.

E maa wá tàbí/àbí ẹ kò ní wá.

Ìkòṣẹ́kan gbólóhùn tí a so pọ̀ ní ó le dá dúró, ọ̀kan kò sí lábẹ́ ikeji bí àfìbọ̀ tàbí afarahe. Bí àpeṣe, gbólóhùn méjì tí ó le dá dúró ló wà nínú gbólóhùn [**Adéolú wá sùgbón kò dúró pé**],

i. Adéolú wá.

ii. Kò dúró pé.

Àbúdá pàtàkì tí a fi maa n dá gbólóhùn alákanpọ̀ mọ̀ náà ni ilò ọ̀rọ̀-asopọ̀ tí a júwe rẹ̀ lókè yìí nínú wọn.

Isọ̀nísókí

Abala idánilékọ̀ yìí ẹ̀ àlàyé orísíí gbólóhùn méta tí a n bá pàdé nínú èdè Yorùbá bí a bá fi ojú ihun wò ó: **abódé, oníbọ̀** ati **alákanpọ̀**. Gbólóhùn abódé kì í ní ju ọ̀rọ̀-ise/ašekókó gbólóhùn kan lọ. Gbólóhùn oníbọ̀ maa ní olórí awẹ-gbólóhùn àti awẹ-gbólóhùn àfìbọ̀ nínú, bẹ̀ẹ̀ ní atọ̀ka awẹ-gbólóhùn bí i: **tí, bí, kí pé....** maa n jẹyọ̀ nínú wọn. Èyà gbólóhùn kẹ̀ta ni alákanpọ̀, àbúdá pàtàkì tí a fi n da á mọ̀ ni isámúlò ọ̀rọ̀ asopọ̀ nínú wọn.

Ìbèèrè

1. Ẹ̀ àkọ̀sílẹ̀ atọ̀ka awẹ-gbólóhùn méta, kí o lò wọn nínú gbólóhùn oníbọ̀ láti jẹ̀rìí sí ilò wo.
2. Ẹ̀ àlàyé kíkún nípa gbólóhùn abódé kí o kọ̀ irúfẹ́ gbólóhùn yìí márùn-ún sílẹ̀.
3. Ẹ̀ àlàyé nípa gbólóhùn oníbọ̀ tí o jẹ̀ aṣàpẹ̀júwe, kí o kọ̀ irú gbólóhùn bẹ̀ẹ̀ méré̀n sílẹ̀.
4. Ẹ̀ àkọ̀sílẹ̀ ọ̀rọ̀-asopọ̀ méta tí a le lò láti so gbólóhùn méjì di alákanpọ̀. Lo àwọn ọ̀rọ̀-asopọ̀ náà nínú gbólóhùn.
5. Júwe orísíí awẹ-gbólóhùn oníbọ̀ isọ̀dorúkọ̀ àti awẹ-gbólóhùn oníbọ̀ àfikún.

7.0 Ìwé itọ̀kasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press

Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.

IPIN 5   ÈYÀ GBÓLÓHÙN NÍPA ÌLÒ

1.0   Ìfáàrà

2.0   Èròngbà

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

4.0   Ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀

4.1   Gbólóhùn àlàyé

4.2   Gbólóhùn ibéèrè

4.3   Gbólóhùn àṣẹ

5.0   Ìṣọ̀nìsókí

6.0   Ìbéèrè

7.0   Ìwé itọ̀kasí

1.0   Ìfáàrà

Abala idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí ṣe àyẹ̀wò oríṣii gbólóhùn Yorùbá nípa fifi ojú ilò/iṣẹ̀ wò wọ̀n. Ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ tí ó kojá sọ nípa ifojú ihun ṣàlàyé èyà/oríṣii gbólóhùn. Ní abala yìí a ṣe àfihàn èyà méta pàtàkì tí a pín gbólóhùn sí nípa ifojú ilò/iṣẹ̀ wò wọ̀n: gbólóhùn àlàyé, gbólóhùn ibéèrè, gbólóhùn àṣẹ.

2.0   Àfojúsùn

Kókó tí idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí dá lé lórí ni kí akẹ̀kọ̀ọ̀ le ṣàlàyé oríṣii iṣẹ̀ tí à n fí gbólóhùn jẹ. A máa ri kà nínú idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí wí pé a lè fí gbólóhùn ṣe àlàyé iṣẹ̀lẹ̀ tó kojá tàbí èyì tí kò tí ì ṣẹ̀lẹ̀. A lè fí gbólóhùn ṣe ibéèrè, bẹ̀ẹ̀ ni a lè fí gbólóhùn pàṣẹ.

3.0   Ìbéèrè Ìsaájú

Ṣe èkúnréré àlàyé nípa èyà gbólóhùn nípa fifi ojú ilò wò ó.

4.0   Ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀

4.1 Gbólóhùn Àlàyé

Irúfẹ́ gbólóhùn yìí ni à n ló látì sẹ̀ròyìn tàbí ẹ̀ àlàyẹ̀ ị̀sẹ̀lẹ̀ tó ti kojá tàbí tí yóò wáyẹ̀ lójó iwájú. Kò sí atọ́ka kan tí a fi le dá gbólóhùn àlàyẹ̀ mọ̀, sùgbọ̀n tí gbólóhùn kò bá ní atọ́ka ibeèrè, tí kò sí ní àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ wí pé a fi pàşẹ̀, a jẹ̀ wí pé a fi irú gbólóhùn bẹ̀ẹ̀ ẹ̀ àlàyẹ̀ ni. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀:

Òjò rọ̀ ní ị̀rọ̀lẹ̀ ànà.

Işẹ̀ náà şòro ó ẹ̀.

Mo fi ị̀bọ̀n pa ọ̀yà ní ọ̀sẹ̀ tó kojá.

Wọ̀n sọ̀ pé ị̀jọ̀ba yóò fi kún owó oşù.

Bàbá olùkọ̀ wa ẹ̀ aláìsì.

4.2 Gbólóhùn Ị̀beèrè

Irúfẹ́ gbólóhùn yìí ni a fi n beèrè tàbí ẹ̀ iwádíí lóri ohun tí kò yéni tàbí tí a kò ní ọ̀ye rẹ̀. Àwọ̀n ọ̀rọ̀ kan wà tí a máa n ló bí atọ́ka ibeèrè, lára wọ̀n ni: **kí, ta ñjẹ̀, ẹ̀, èwo, èlọ̀, ibo, tàbí.**

Kí a wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ gbólóhùn wọ̀nyí:

Kí ni ọ̀mọ̀ yẹn n fẹ̀?

Ta ni bàbá yẹn n wa?

Şé àlejò wa ti dé?

Ñjẹ̀ ị̀jọ̀ba máa dá wa lóhùn lóşù yìí?

Èlọ̀ ni Ọ̀ládélé n ta?

Ibo ni ọ̀ n gbé?

O gbọ̀ **tàbí** o ọ̀ gbọ̀?

A rí àwọ̀n gbólóhùn mìíràn náà tí ó jẹ̀ gbólóhùn ibeèrè sùgbọ̀n tí atọ́ka ibeèrè tààrà kò jẹyọ̀ níbẹ̀.

Bí àpẹ̀ẹ̀rẹ̀

Şèbí o sọ̀ pé ọ̀ n bọ̀?

Ngbọ̀ o sọ̀ fún mi tẹ̀lẹ̀?

Ị̀jọ̀ba tí ị̀ sanwó ọ̀hún ná?

Ó ti dé?

Àkíyèsì pàtàkì tí a ní látì tọ́ka sí ni pé ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí a lo atọ́ka ibeèrè, ó sì ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí a sàiló nínú afọ̀, olùgbọ̀ máa n mọ̀ gbólóhùn ibeèrè tí ó bá gbọ̀ ọ̀ Ní púpọ̀ ị̀gbà şá, atọ́ka ibeèrè máa n jẹyọ̀ nínú gbólóhùn ibeèrè.

4.3 Gbólóhùn Àşẹ̀

Àṣẹ ni a máa n fí irúfẹ́ gbólóhùn yíi pa fún olùgbọ̀ tàbí àwọn olùgbọ̀. Bí a bá n pàṣẹ́ fún ẹyọ ẹnìkan olùwà le sàìjẹyọ pàápàá tí ẹnìkan ọ̀hún bá wà ní itòsì wa. Àpẹẹrẹ:

Gbé àga yẹn wá. : Délé, gbé àga yẹn wá.

Sùn síbẹ̀ yẹn. : Şolá sùn síbẹ̀ yẹn.

Wá nńbí. : Ìwọ wá nńbí.

Máa lọ. : Şégun, máa lọ.

Bí olùgbọ̀ bá ju ọ̀kan lọ, ó di dandan kí olùwà jẹ́ jáde. Ní púpọ̀ ìgbà, olùwà máa n jẹ́ arópò-orúko ẹnìkejì ọ̀pọ̀ Àpẹẹrẹ:

Ẹ́ gbé àga yẹn wá.

Ẹ́ sùn síbẹ̀ yẹn.

Ẹ́ wá nńbí.

Ẹ́ máa lọ.

5.0 Ìṣọ̀nńsókí

Ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ yíi fí yé wa pé mẹ́ta ni gbólóhùn èdè Yorùbá tí a bá fí ojú ilò/ìṣẹ́ wọn wò ó. Àwọn tí a fí n ẹ́ ṣe àlàyé kò ní atọ́ka kan pátò tí a fí lè dá wọn mò. Àwọn tí à n ló láti ṣe ìbèèrè sáà máa n ní atọ́ka ìbèèrè bí: **kí, ta, nńjẹ́ ṣé, èlò...** tí a fí n dá wọn mò. Gbólóhùn tí a fí n pàṣẹ́ náà kò ní atọ́ka, àkíyèsí tí a ṣe ni pé olùwà le sàìjẹyọ bí a bá n pàṣẹ́ fún ẹnìkan ṣoṣo, sùgbón tí ó bà ti ju ẹnìkan lọ, olùwà máa n jẹyọ.

6.0 Ìbèèrè

1. Ṣe àkojádé ọ̀rọ̀ aṣẹ̀bèèrè márùn-ún kí o ló wọn nínú gbólóhùn.
2. Ṣe àlàyé ìyàtò tó wà ní àárín gbólóhùn àṣẹ́ àti gbólóhùn ìbèèrè.
3. Kí ni pàtàkì ìṣẹ́ gbólóhùn àlálàyé? Kọ́ irúfẹ́ gbólóhùn àlálàyé márùn-ún.
4. Wo àwọn gbólóhùn ìsàlẹ̀ yíi, kí o sọ́ abẹ́ ẹ̀yà tí ó tọ́ kí ìkọ̀ọ̀kan wọn wà:
  - i. Ìbèèrè yẹn kò yé mi tó.
  - ii. Ẹ́ lọ fọ́ mọ́to yẹn fún mi.
  - iii. Ìṣẹ́ wo ni ọ̀ n ẹ́ ní Èkó?
  - iv. Maá rí ẹ́ ní ọ̀la.

7.0 Ìwé ìtókasi

Aladejana, F. (ed) (2014) *Yoruba Series Vol. III*. Ikere: College of Education.

Awobuluyi, O. (1978) *Essentials of Yoruba Grammar*. Ibadan: Oxford University Press
Bamgbose, A. (2014) *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*. Ibadan: University Press.